

© F Ü G G E L É K ©

Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai a mohácsi vésztől napjainkig.¹⁾

Les religions et les nationalités du comitat de Komárom depuis la défaite de Mohács (1526) jusqu'à nos jours.

Az egyes községek.

Tanulmányom első részében nagy vonásokkal vázoltam, hogyan alakult ki az a kép, melyet Komárom megye népességének felekezeti és nemzetiségi viszonyai ma mutatnak, hogyan népesült be újra a török hódoltság alatt nagyrészt elnéptelenedett terület, hogyan hódított ismét egyre nagyobb tért a katolicizmus a XVI. században egészen protestáns megyében s az azelőtt tiszta magyar lakosság helyére hogyan kerültek részben idegen ajkúak. A következőkben — az eddigiek kiegészítéséül és részben igazolásául — bemutatom, milyen változásokon ment át a mohácsi vésztől napjainkig az egyes községek népessége. Itt is a legfontosabbakra szorítokozom és a tábláza-

tokban már közölt számszerű adatokat is csak kivételesen ismétlem. A községekhez tartozó puszták és egyéb lakott helyekre — bár település-történeti szempontból ez is fontos lenne — nem terjeszkedhetem ki, mert ezek felekezeti és nemzetiségi viszonyaira kevés statisztikai adat áll rendelkezésre; az 1910. évi népszámlálás csak a 100-nál, az 1920. évi csak az 50-nél több lakossal bíró pusztákat mutatta ki. Ezek a puszták és egyéb lakott helyek különben még ha régi faluk nevét viselik is, nem folytatásai azoknak, hanem egészen új keletűek, ezért közülök csak azokat említem meg, melyek a XVIII. század előtt is lakott helyekként szerepeltek.

I. Csallóközi járás.

Alsógellér.

Tiszta nemes falu volt, mely a portajegyzékekben nem szerepel. A nemes összeírások szerint 1549-ben 6, 1690-ben 10, 1699-ben 12, 1722-ben 15, 1726-ban 19 nemes családfő lakta. A népesség egészen református volt. 1919-ben is 430 lakos közül csak 30 nem volt református.

Apácaszakállas.

Maga a helység Pozsony felé a megyének legészélső faluja. Határa az ekecsi határ különös alakja mellett mégsem határos Pozsony megyével. Neve az Apáca jelzöt azért kapta, mert a helység részben a nyúlzigeti, illetőleg pozsonyi Klarisszák birtoka volt. A többi Szakállashoz való helyzetének megfelelőleg Felső-Szakállasnak, a középkorban pedig még Szalánta-Szakállasnak is hívták. 1549-ben 14, 1556-ban 15, 1559-ben 16, 1576-ban 11½ portával szerepel. A XVI. század végén elpusztult s 1600-ban csak négy házat találtak benne. 1610-ben még csak két portája volt, de 1643-ban már 13¼, 1699-ben pedig 38½. 1720-ban 14 jobbágygazda, 1726-ban a jobbágyokon kívül 24 nemes családfő lakta. A reformáció óta van református anyaegyháza. A lakosság a múlt század elején is még

majdnem kizárólag református volt. Azóta azonban sok katolikus vándorolt be s 1910-ben 975 lakos közül már 336 kath. volt. Anyanyelvre mind magyar. A cseh-tót megszállás révén az 1919. évi népszámlálás már 131 tótot és 1302 lakos közt 590 katolikusot talált. Úgy látszik itt már megkezdtek a csehek a telepítést.

Bogya.

Tulajdonkép két helység, melyeket csak az országút választ el egymástól. Az egyiket, Nemes-Bogyát, mint neve mutatja, nemesek bírták, a másik, Vár-Bogya, a komáromi várhoz tartozott s a XVI. század derekán az egész váruradalommal együtt a Zichy-család kezére került. Az adólajstromokban csak Vár-bogya szerepel. A török első betörése alkalmával elpusztult. 1532-ben még nem állt helyre. 1549-ben 4½, 1556-ban 4, 1559-ben 5½, 1576-ban 5 portája volt. A század végén ismét elpusztulván, azután mindig 1 portán is alul marad (1622-ben ¾, 1635-ben ½, 1639-ben 1/8, 1649-ben 1/2, 1669-ben ¼), 1715-ben 4, 1720-ban 5 jobbágygazdát találtak. 1726-ban Nemesbogyán 8, Vár-bogyán 3 nemes családfő lakott. Nemesbogya népessége mindig tiszta ref. volt, Vár-bogyán akadtak katolikusok is. Az utolsó évtizedekben egyre több kath. telepített le a községben, különösen a külterületen s számuk 1919-ben már meghaladta a reformátusokét. 1910-ben 767 lakos közül 424 lakott belterületen, 78 r. kath. és 342 ref. és 343 külterületen, köztük 297

¹⁾ L. a tanulmány első részét (A megye népessége általában) M. St. Sz. 1927. februári szám, 169—202. old.

kath. és 46 ref., 1919-ben az összes népesség 828 volt (1 német kivételével mind magyar), ebből 454 r. kath., 364 ref.

Csallókőzaranyos.

A mai község területén hajdan több helység osztozott, a mai, azelőtt Alsó-nak mondott Aranyoson kívül két Bök, két Örke, Nagylél, Vidaháza, Ontopa.

Az azelőtt itt dívó aranymosás után elnevezett *Aranyos* régi határának egy része Felaranyos néven ma Ekelhez tartozik. Az ezzel szemben Alsó-Aranyosnak nevezett helység nem a mai Aranyos helyén, hanem attól egy kilométernyire a Duna mellett állott, azonban a Duna által elsodortatván, lakosai a mai Aranyosra költöztek át. Aranyos tiszta nemes helység volt, az adólajstromban csak 1699-ben szerepel 6 portával. 1722-ben 34, 1726-ban 50 nagykorú nemeset írtak itt össze. A lakosok mind reformátusok voltak és itt a XVI. századtól fogva fennáll a ref. egyház, melyhez, mikor Komáromban tilos volt a prot. istentisztelet, a komáromi hívek is tartoztak. 1919-ben a katolikusok a község népességének ugyan már többségét alkották, de a belterületen, a tulajdonképeni Aranyoson, a nagy kath. bevándorlás dacára is, a reformátusok ma is többségben vannak. 1910-ben az 1832 főnyi összes népességből 837 volt kath. és 915 ref., de a katolikusok közül 286 külterületen élt, a reformátusok közül csak 42. A faluszerű Nagylél népessége egészen katolikus. 1910-ben az összes népességből mindössze 35-en beszéltek tótul, az 1919. évi cseh-tót népszámlálás 2151 lakosból 190 tótot mutat ki. A reformátusok száma 1919-ben 999 volt.

A két *Bök* (Alsó és Felső) Aranyostól délkeletre a Duna mellett feküdt. 1549-ben Alsó Bök 4½, Felső 2, 1556-ban mindegyik 5—5, 1559-ben Alsó Bök 5, Felső 5½ portával bírt, 1576-ban Alsó Bök 6 portával szerepel, míg Felsőn ekkor nem volt egy porta sem. 1604-ben említetnek utoljára lakott helyekként, s neveik ma már csak dűlőket jelölnek.

A középkorban szerepelt két *Örke* közül csak az Alsó jelzőjével találkozunk 1604-ben, amikor nemesek bírták.

Lél nevét a köznép *Lír*-nek ejti s 1533-ban is *Leer* alakban fordul elő. Három *Lél* volt, ezek közül kettő: *Érsek* és *Kis Lél* érseki birtokok, ma Nagykeszihez, a hajdan nemesektől bírt Nagy *Lél* Csallókőzaranyoshoz tartozik. Nagylél 1639-ig szerepel lakott helyként, 1576-ban 6¾, a török betörés után 1622-ben ½, 1635-ben ¼, 1639-ben ⅓ portával. Csak a XVIII. század folyamán települt be újra.

Vidaháza neve csak az 1549. évi nemesi összeírásban szerepel, azután elnéptelenedett, ma csak dűlőnév. *Ontopa* pedig a török első betörésekor elpusztulván, szintén nem népesült be többé.

Csicsó.

A XVII. század végéig két Csicsó szerepel: Alsó, illetőleg Kis és Felső, illetőleg Nagy jelzőkkel megkülönböztetve. Alsó-Csicsó portáinak száma 1549-ben 2, 1556-ban 4, 1559-ben 4½, 1576-ban 6, Felsőcsicsóé pedig 1549-ben 10, 1556-ban 10, 1559-ben 11, 1576-ban 13. Meg kell azonban jegyezni, hogy mindkét helység részben nemesek hirtoka volt és mind-egyikben számos nemes élt. A XVI. század végén mindkettő elpusztult s a XVII. században már a két Csicsó mindig együtt említetetik és pedig 1622-ben mindössze 5, 1635-ben 4, 1639-ben 3, 1649-ben 6¾, 1669-ben 3, 1699-ben pedig 64½ portával. 1690-ben Csicsón 44 gazda volt, 1720-ban 23 gazda és 8 zsellér, 1828-ban összesen 101 jobbágy. Csicsó lakosai mindig magyarok voltak és reformátusok. Itt már a XVI. században volt ref. egyház, mely azonban a vallásüldözések miatt megszűnt s csak a türelmi rendelet után éledt fel. Kath. plébánia 1677 óta van, bár a katolikusok nagyobb számmal csak a XVIII. században jöttek Csicsóra és számban a reformátusokat csak a XIX. század közepén kerültk el. 1919-ben 1465 lakos közül 763 volt r. kath. és 650 ref., ugyanekkor a cseh-tót népszámlálás szerint 119 tót anyanyelvű is volt a faluban, míg 1910-ben mindössze 8-an tudtak tótul beszélni.

Ekecs.

1549-ben 21, 1556-ban és 1559-ben 32 portával szerepel az adólajstromban, de 1600-ban a török betörés után csak 3 de már 1604-ben 20 ház volt benne, 1699-ben 50¼ portát számlált. A jobbágytelkeken sok nemes telepedett le, de mert nem akarták vállalni a terheket, távoznok kellett s helyükbe a földesúr kath. jobbágyokat hozott, akik közt tótok is voltak. 1690-ben 39 gazda, 1715-ben 20 gazda és 3 zsellér, 1720-ban 8 nemes és 16 jobbágy (közülük 3 tót nevű), 1726-ban 26 nemes, 1768-ban 56 gazda, 17 házas és 3 házatlan zsellér családfő élt Ekecsen, melyet az 1773. évi helységnévtár magyar-tótnyelvűnek jelez. 1828-ban 102 jobbágycsaládot írtak össze. 1789 óta van a községben kath. plébánia, melyhez számos más község katolikusága is tartozik. Ekecs népessége a XVII. században még egészen ref. volt. 1656-ban itt tartották meg az egyházkerületi zsinatot is; a ref. egyház a vallásüldözések alatt megszűnt s csak a türelmi rendelet után állíttatott vissza. Az itt letelepedett tótok már Fényes idejében teljesen el voltak magyarosodva. 1910-ben a kath. magyarok közt mindössze 11 tudott tótul. A katolikusok már a múlt század elején is többségben voltak, 1919-ben 1915 lakos közül 1292 volt kath. és 581 ref. A cseh-tót megszállás után itt is megindult a telepítés és a cseh-tót népszámlálásban már 181 tót anyanyelvű is szerepel.

Ekel.

1549-ben 11, 1556-ban 12, 1559-ben $15\frac{1}{4}$ portája volt, de 1576-ban és 1635-ben már csak 1, 1639-ben és 1643-ban $\frac{1}{2}$, 1649-ben és 1669-ben 1, míg 1699-ben már $14\frac{1}{4}$ porta után adózott. 1828-ban 57 jobbágycsalád volt, de Ekelben mindig sok nemes is élt. 1699-ben 13, 1726-ban 35 felnőtt férfi szerepel a nemes-összeírásban. A XVII. században Ekel tiszta ref. helység volt, a ref. kezdetétől anyaegyházzal. A XVIII. században kezdenek beköltözni katolikusok, köztük tótok is, akik idővel ugyan elmagyarosodtak, de emléküket máig őrzi a Tót-uca neve. 1910-ben 1304 lakosból 781 volt katolikus és 1 tót, tótul mindössze 20-an beszéltek. Az 1919. évi cseh-tót összeírás 1431 lakos közül 64 tótot, 74 németet és 461 reformátust mutat ki. 1817-ben a vallásalap plébániát állított fel.

A község mai területén a középkorban több helység feküdt, melyek a török betörések alatt elpusztultak és neveik ma legfeljebb dűlőnévként szerepelnek.

Felsőgellér.

Mint a szomszédos Alsógellér, ez is tiszta nemes falu volt, mely csak a nemes összeírásokban szerepel, de nem a portajegyzékekben. 1690-ben 8, 1722-ben 14 nemes családfőt írtak össze. 1919-ben mindössze 181 lakosa volt, köztük 134 ref.; 1784 óta itt ref. anyaegyház van, melyhez Alsógellér és Bogya is tartoznak.

Gúta.

Ezen népes községnek nagy kiterjedésű, a Vág—Duna és az érsekújvári Dunaág mindkét partján elterülő határát a XVII. század végéig a Mátyusföldhöz számították és mint az ottani helységek, végig hódolt terület volt. Maga a helység már a harmadik helyen fekszik. Legrégebbi — még a középkori — helyének emlékét Naszvadnak Óguta nevű dűlője őrzi. Az itt állott helység ismeretlen időben és okból elpusztulván, az új Gúta a Vág—Dunához közelebb épült fel. Ez a helység kapta a Nagy-Gúta nevet, mikor a lakosok egy része a Kisszigetbe, a Vág—Duna jobbpartjára költözött s ott megalapította Kis-Gútát. Idővel aztán Nagy-Gúta egész lakossága a sokkal biztosabb Kis-Gútára költözött át, mely ilyenformán a mai helység őse lett. Nagy-Gúta emlékét egy dűlő neve őrzi. A hódoltság kezdetén mindkét Gúta szerepel, de még Nagy-Gúta oppidum, Kis-Gúta még 1572-ben is possessio, azaz falu. Nagy-Gútának 1533-ban 36, 1549-ben a kettőnek együtt 49 portája volt. 1552-ben a defter szerint Nagy-Gútán 33, Kis-Gútán 7 ház állott. 1576-ban Nagy-Gútán 35, Kis-Gútán 28 porta volt. A XVI. század végén elpusztult mindkét helység s 1635-ben 8, 1639-ben 5, 1649-ben $13\frac{1}{2}$, 1669-ben 6 portát számlált. A török kitakarodása

után népessége gyorsan növekedett. 1690-ben, amikor már egyszerűen Gúta néven szerepel s az alatt az előbbi Kis-Gúta értendő, már 88 gazdát írnak össze, 1693-ban 67 telek áll művelés alatt. 1699-ben $137\frac{1}{4}$ porta után adózik. 1828-ban 504 családfő volt Gútán. A lakosság mindig tiszta magyar és általában katolikus volt, bár 1655-ben említés történik a gútai ref. prédikátorról. A gútai plébánia, mely a XIV. században is fennállott bár 1634-ben említetik a gútai plébános a hódoltság megszűnése után restauráltatott. 1867 után zsidók is egyre nagyobb számban telepedtek le Gútán. 1919-ben 9252 lakos közül 63 volt ref. és 220 zsidó, tót anyanyelvű mindössze 31. Tótul tudó 1910-ben 83 akadt.

Izsap.

Portáinak száma 1549-ben 9, 1556-ban 6, 1559-ben $8\frac{1}{2}$, 1576-ban 7. A XVI. század végén elpusztult, 1600-ban csak 5 ház állt benne s 1610-ben és 1622-ben 2 porta után adózott. 1690-ben 5 nemes családfőt, 13 jobbágygazdát, 1699-ben $6\frac{3}{4}$ portát találtak. 1715-ben 9 gazda és 1 zsellér, 1768-ban 6 gazda, 7 zsellér, 1828-ban összesen 14 jobbágy családfő lakta, de a jobbágyokon kívül mindig volt több nemes család is. Izsap lakosai kizárólag magyarok és mindig nagyjából reformátusok voltak. 1919-ben 417 lakos közül 183 kath., 234 református volt, anyanyelvre 1 német kivételével mind magyar.

Kamocsa.

A XVII. század végéig földrajzi helyzetének megfelelően közigazgatásilag is a Mátyusföldhöz számították és majdnem mindig hódolt terület volt.

Portáinak száma 1549-ben 8, 1556-ban 6, 1559-ben 8, 1576-ban 12; 1600-ban teljesen le volt égve. 1604-ben 9 ház, 1610-ben pedig, amikor kivételesen nem állt török uralom alatt, 3 porta után adózott. 1635-ben ismét hódolt terület és 2, 1639-ben 1, 1649-ben $4\frac{1}{4}$, 1669-ben $1\frac{1}{2}$ portája van. A hódoltság után jól benépesült, már 1690-ben 37 gazdát írhattak össze. 1699-ben 56 portát számlált. 1707-ben 2 nemes, 74 jobbágy családfő volt. A vallásüldözések miatt a lakosok egy része eltávozott s 1715-ben 14 gazdát és 8 zsellért, 1720-ban 2 nemes és 21 jobbágyot találtak, de helyükbe új települők jöttek s 1828-ban 143 családfő szerepel az összeírásban. 1919-ben összesen 1848 lakosa volt, köztük 88 tót anyanyelvű (1910-ben mindössze 8 ember tudott tótul beszélni), vallásra 1617 református, 157 katolikus, 61 zsidó, 13 egyéb. A református anyaegyház eredete visszanyúlik a XVI. századig.

Keszegfalva.

A községnek tágas, a Vág—Duna mindkét partjára kiterjedő határa Keszegfalváén kívül Vizvár, Szöllős, másképp Szovát, Bálványszakállás és a Vág—Dunán túl fekvő Kava területét is magában

foglalja. Mind az öt helység akkor pusztult el, mikor Érsekújvár török kézre került és közülük csak Keszegfalva és Vízvár települtek újra.

Keszegfalva (régebben és a népi ajkán legtöbbször ma is Keszegfalu) 1549-ben $2\frac{1}{2}$, 1556-ban 3, 1559-ben, 1576-ban 6 porta után adózott. A század végén a török betörésnek áldozatul esvén, 1600-ban csak 1 házat találtak benne. 1649-ben is csak „villa“ $\frac{1}{2}$ portával. A török háborúk után népesült be. 1768-ban 1 armalista- és 25 jobbágycsalád, 1828-ban 40 jobbágy akadt, a Keszegfalvával összeolvadt Vízváron pedig 1768-ban 4 armalista és 19 jobbágy, 1828-ban 7 jobbágy családfő volt. 1919-ben a községnek 2287 főnyi népessége volt. 71 tót és 2 egyéb kivételével magyarok, illetőleg 63 kivételével katolikusok. A tótok (1910-ben egy tót anyanyelvű sem akadt, de 67-en tudtak tótul) az uradalmakban alkalmazott cselédek voltak. Keszegfalván ref. egyház sohasem volt, a plébánia 1763-ban keletkezett.

Vízvár. Ma Keszegfalva községnek a része, régente külön helység volt, mely 1549-ben 7, 1556-ban 5, 1559-ben $6\frac{1}{2}$ portával, 1604-ben 5 házzal, 1610-ben és 165-ben 2, 1639-ben 1, 1649-ben $4\frac{1}{2}$ portával van felvéve az adólajstromba.

Bálványszakállas. Nevének jelzője legrégebben Balyan alakban fordul elő és a helység egykori birtokosára utal. A többi Szakállással szemben Alsó-Szakállasnak, fekvésénél fogva pedig Rétköz-Szakállasnak is hívták. Nagyhatárú, népes helység volt, 1549-ben 8, 1559-ben $13\frac{1}{2}$, 1556-ban 10, 1576-ban 18 porta után adózott. A török betörés után 1600-ban 5, 1604-ben 14 ház állott benne, 1610-ben 4, 1622-ben $3\frac{1}{2}$, 1635-ben 3, 1649-ben 5 portát számolt. 1669-ben az elpusztult faluk közt említetik s ma is csak pusztá. Reformátusok lakták, kik földesuruk, a prímás részéről sok zaklatásnak voltak kitéve. A ref. egyház a helység pusztulásáig fennállt. Szent edényei ma a megyeresi egyház tulajdonát képezik.

Szöllős. A XVII. század végéig Szovát néven szerepelt és Keszegfalvától északra a Vág—Duna kanyarulatánál feküdt. 1549-ben 6, 1556-ban 4, 1559-ben $6\frac{1}{2}$, 1576-ban $\frac{1}{2}$ portával bírt. 1610-ben 8, 1604-ben 4 lakható házat találtak benne. 1600-ban 1, 1635-ben 2, 1639-ben $\frac{1}{4}$, 1649-ben 2 porta után adózott, 1669-ben már pusztá volt.

Kava csak az 1549. és 1556. évi adólajstromokban szerepel, mindegyikben 3 portával.

Kolozsnéma.

Neve eredetileg csak Néma volt, megkülönböztetésül azonban a Győr megyében fekvő (Csák)—Némától, földesurai, a hathalmi és némai Kolosok után kapta mostani nevét. 1549-ben $5\frac{1}{2}$, 1556-ban 3, 1559-ben 4, 1576-ban 3, 1622-ben $1\frac{1}{2}$, 1635-ben 1, 1639-ben $\frac{1}{2}$, 1649-ben 3, 1669-ben 1, 1699-ben 39 porta után adózott. 1690-ben 18 gazda, 1715-ben 19

gazda, 21 zsellér, 1720-ban 16 gazda, 1 zsellér. 1768-ban 20 gazda, 4 házas és 1 házatlan zsellércsalád lakta. Kolozsnéma (Gönyüvel szemben fekszik) régi időktől révhely volt, a gőzhajózás megindulása óta kikötőhely, a lakossága nagyon fluktuál. A hajdan túlsúlyban levő reformátusság már a múlt század elején a katholikusság mögé került. 1919-ben 892 lakos közül már csak 281 volt ref., az ezévi cseh-tót népszámlálás szerint 28 tót is volt. 1910-ben mindössze 7-en beszéltek tótul, ellenben a hajósok között sok egyéb idegen nyelven beszélő is volt. Kolozsnémán már a XVII. században volt ref. anyaegyház s az — a vallásüldözések korában hosszabb szünetelésekkel — egész a múlt század végéig fennállott. Ma egyik felekezethez sincs lelkésze.

Komáromfüss.

A községnek V-alakú területe a nagyfüssi, kisfüssi, ásványtői és erecsi határok összeolvadásából keletkezett. Mindezek a helységek több kisebb, más helységekhez tartozó területekkel együtt, a pannonthalmi főapát birtokát, füssi uradalmát képezik; praedialis nemes lakosai pedig külön, szintén Füssről nevezett főapáti nemesi széket alkottak.

A mai helység a régi Nagyfüss helyét foglalja el, a XVII. században elhagyott Kisfüss a Balogh-tanya helyén állt. Mint nemes helységek, a portajegyzékekben nem szerepelnek. A nemesösszeírások szerint 1549-ben Nagyfüssön 7, Kisfüssön 4, 1690-ben Füssön (akkor már csak egy volt) 20, 1699-ben 18, 1722-ben 30, 1768-ban 28, 1828-ban 31 praedialis nemes családfő élt.

Füss lakosai is legnagyobbbrészt reformátusok voltak, de a reformátusok a vallásüldözések alatt ki-
pusztultak; a ref. anyaegyház a XVII. század elején szűnt meg, régi anyakönyve most Nemesócsán van. A pannonthalmi főapát már a XVII. században állított fel plébániát, de az még ugyanazon század folyamán megszűnt s csak 1787-ben újított meg, 1919-ben a cseh-tót népszámlálás szerint 774 lakos közül 49 volt nem kath. és tót anyanyelvűt 59-et mutat ki, míg 1910-ben csak 7-en tudtak tótul beszélni.

Ásványtő. 1549-ben, 1556-ban, 1559-ben 2, 1576-ban $2\frac{1}{2}$, 1635-ben $\frac{1}{2}$, 1639-ben $\frac{1}{4}$, 1643-ban $\frac{1}{2}$, 1649-ben 1, 1669-ben $\frac{1}{4}$ portával szerepel. Ezentúl nem szerepel lakott helyként, mert a Duna az egész helységet elmosta, lakosai elszéledtek.

Erecs a török első megjelenésekor elpusztult és többé nem népesült be.

Lakszakállas.

Eredetileg egyszerűen Laknak vagy nemes lakói után Nemeslaknak hívták és két ilyen nevű falu volt: Alsó és Felső jelzőkkel megkülönböztetve. A laki és a szomszédos szakállasiak (túrisszakállasiak) egy egyházközséget alkottak, melynek lak-

szakállasi egyház volt a neve, Lak-Szakállas megjelölésnél mindig mind a két helységet együtt értették, csak Fényes óta jelöli földrajzi és statisztikai könyvekben egymagában Lakot, melynek 1909 óta hivatalos nevét tétetett. Lak mint tiszta nemes helység az adóösszeírásokban nem szerepel. 1699-ben 7, 1722-ben 14 nemes családfő lakta. A lakosság régebben egészen református volt, ma is nagyrészt az, anyanyelvére pedig tiszta magyar. 1919-ben 774 lakosból 325 volt kath., és magyarokon kívül csak 1 tót és 2 német akadt.

Megyercs.

1549-ben 8, 1556-ban 9, 1559-ben 12, 1576-ban 10 portával szerepel az adólajstromban. A török betörés után, 1600-ban csak 2, 1604-ben 4 ház volt benne és 1610-ben 2, 1622-ben $2\frac{1}{2}$, 1635-ben 2, 1639-ben 1, 1649-ben $7\frac{1}{2}$, 1669-ben 2, 1699-ben $29\frac{1}{2}$ porta után adózott. 1690-ben 29 gazda, 1715-ben 14 gazda és 1 zsellér, 1720-ban 20 gazda, 1768-ban 14 gazda, 18 házas és 2 házatlan zsellér, 1828-ban összesen 51 jobbágycsalád lakta. A lakosok a XIX. század elejéig majdnem kizárólag reformátusok voltak. A reformáció kezdetétől van itt ref. anyaegyház. A XIX. század folyamán egyre több katolikus költözött a községbe, főleg az uradalmakban alkalmazott cselédek. 1910-ben 990 lakosból már 400 katolikus volt, de ebből 180 a külterületen élt. A lakosok közül csak 12 beszélt tótul. Miután a község cseh-tót uralom alá került, itt is megkezdtek a betelepítést s az 1919. évi népszéírást az 1910. évi 990 lakossal szemben 1510-et mutat ki, akik közül anyanyelvre 409 tót, vallásra pedig 859 katolikus.

Nagykeszi.

A község területe Nagykeszi, Kiskeszi, Érseklél és Kislél határait foglalja magában.

A két *Keszinek* együtt 1549-ben 15, 1556-ban 13, 1559-ben 19, 1576-ban Nagykeszinek 8, Kiskeszinek $4\frac{1}{2}$ portája volt. A török betörés után 1622-ben Nagykeszi $1\frac{1}{2}$, Kiskeszi $\frac{1}{2}$, 1635-ben Nagykeszi 2, Kiskeszi $\frac{1}{2}$, 1639-ben Nagykeszi $1\frac{1}{2}$, Kiskeszi $\frac{1}{4}$, 1649-ben Nagykeszi $4\frac{1}{2}$, 1669-ben Nagykeszi 1, 1699-ben a két Keszinek együtt $8\frac{1}{4}$ portát számlált. 1828-ban Nagykeszin 31, Kiskeszin 30 jobbágygazda volt, de mindkét helységben, főleg Kiskeszin, sok nemes család is élt.

Érseklél (Kisléllel) érseki nemesi szék volt, ahol érseki praedialis nemesek laktak és ezért Érseklél az adólajstromokban rendszerint nem szerepel.

Nagykeszi községnek 1910-ben 847 lakosa volt, 1 francia nő kivételével csupa magyar, akik közül csak 2 beszélt tótul; vallásra: 449 kath., 379 ref.; 1919-ben a cseh-tót népszéírás szerint 894 lakos közül 31 tót és 400 ref. volt. Érseklél lakossága egé-

szesen katolikus; a vallásalap itt 1787-ben plébániát állított fel. A két Keszinek pedig a reformátusok vannak többségben. Nagykeszin a reformáció óta van ref. anyaegyház.

Nagymegyer.

A Csallóköz komárommegyei részének mindig a legnevezetesebb helysége volt. Ma is, bár nincs annyi lakosa, mint Gútának és a járási közigazgatási hivatalok a könnyebben elérhető Nemesócsán vannak, a járásnak gazdasági és szellemi főhelye. Már a középkorban oppidum volt. 1549-ben 50, 1556-ban 46, 1559-ben 51, 1576-ban $32\frac{1}{2}$ portát számlált. A török betörés után 1600-ban 22 ház állott benne. 1610-ben és 1622-ben 12, 1699-ben 59 porta után adózott. Nagymegyeren tekintélyes számú nemes család élt, 1690-ben 33, 1699-ben 23 családfőt írtak össze. A jobbágynépessége így fejlődött: 1690-ben volt 85 családfő, 1715-ben 12 gazda, 3 zsellér, 1768-ban 33 gazda és 10 zsellér, 1828-ban 107 családfő volt. A lakosok reformátusok voltak, akik a reformáció kezdetétől fogva anyaegyházzal bírtak, egyházuk azonban megszűnt a vallásüldözések miatt, melyek a ref. jobbágyok egy részét is lávozásra kényszerítették. Nagymegyer 1669-ben az egész váruradalommal együtt a Zichyek kezére került, azóta katolikusok is vannak a városban és számuk különösen a XVIII. század eleje óta egyre növekedett. A múlt század 40-es éveiben már többségben voltak. A földesúr már 1750-ben állított fel plébániát, míg a ref. egyház csak a türelmi rendelet után kelhetett új életre. A múlt század elejétől egyre több zsidó telepedett le Nagymegyeren, Nagy Lajos többször idézett művében már 105 zsidót mutat ki és már akkor volt Nagymegyeren zsinagóga. A zsidók bevándorlása még ma is tart, ma már a zsidók majdnem 10%-át teszik az összes népességnek. Nagymegyer színmagyar helység. 1910-ben mindössze 7 tót és összesen 41 tótul tudó volt. 1919-ben a csehek 4604 lakost mutattak ki, akik közül 156 volt tót, vallásra pedig 2243 r. kath., 1336 ref. és 416 zsidó.

Nemesócsa.

Határában voltak Nemesócsán kívül Pusztáócsa, Kistany, Vöstü, Lögör és Szántó elpusztult helységek, melyek nevei ma már csak dűlőket jelölnek.

Nemesócsát (1541-ben Kápolna-Ócsa, 1576-ban Nagy-Ócsa) mint neve is mondja, nemesek bírták. 1549-ben 2, 1556-ban 3, 1559-ben $2\frac{1}{2}$, 1576-ban 1 portája volt. A XVI. században az alistáli Laky-család kezébe került s a Laky-utódokból került ki a népes nemesócsai közbirtokosság. A ref. anyaegyház 1682 óta áll fenn. 1910-ben 1782 lakosa volt, 4 kivételével mind magyar, köztük 460 katolikus. Tótul 23-an beszéltek. 1919-ben a cseh-tót népszám-

lálás szerint 1771 lakosa volt. Köztük 25 tót, illetőleg 486 katolikus.

Pusztatócsa 1532-ben teljesen le volt égve. 1549-ben $3\frac{1}{2}$, 1556-ban 8, 1559-ben $9\frac{1}{2}$, 1576-ban 3 portája volt s ezen túl nem szerepel a lakott helyek között.

Vöstü 1549-ben és 1556-ban 2, 1559-ben $1\frac{1}{2}$ portával volt felvéve az adólajstromban. 1576-ban már elhagyott hely volt.

Lögör és *Szántó* a török első megjelenésekor elpusztultak, 1529 után az adólajstromokban nem szerepelnek.

Örsújfalu.

A községet előbb Dunaújfalunak hívták, megkülönböztetésül a györmegyei ugyanilyen nevű községtől, 1909-ben kapta mostani nevét, mely addig Újfalu és Örsuszta közös vasútállomásának volt a neve. Területén a XVI. században 5 helység állott, Újfalun és két Örsön kívül Szentpál és Gadóc.

Újfalu 1549-ben 7, 1556-ban és 1559-ben 15, 1576-ban 10 portával bírt. Ettől kezdve a következő század közepéig legtöbbször egyáltalában nem szerepel az adólajstromokban, 1635-ben lakatlan helynek mondatik. Csak 1649 óta szerepel megint lakott helyként. 1715-ben 6, 1720-ban 3 jobbágygazdát írtak össze, akik ekkor még mind magyar nevéek voltak. 1768-ban 21, 1828-ban 29 gazda volt. Köztük több tót nevű, 1773. évi helységjegyzék Újfalut magyar-tót nyelvűnek jelzi. De a tótok idővel egészen elmagyarosodtak, Fényes a népességet már egészen magyarnak mondja. Az Újfalun letelepített jobbágyok mind katolikus vallásúak voltak. 1910-ben a község 1217 lakosa közül csak 137, a belterületen csak 29 volt nem katolikus, mindössze 1 tót anyanyelvű és 17 tótul beszélni tudó akadt. Az 1919. évi cseh-tót népszámlálás 1400 lakost, köztük 37 tótot és 1241 katolikust mutat ki. Hogy Újfalut régebben Alsó-Örsnek hívták volna, amint azt Fényes az 1857. évi népszámlálásról készített kéziratban állítja, tévedés, 1649-ben Alsó-Örs külön helységként van felvéve.

Örs kettő volt. Alsó és Felső és az előbbi az érsek praedialis birtoka, ez utóbbi nemes helység volt.

Szentpál 1549-ben $2\frac{1}{2}$, 1556-ban és 1559-ben 7, 1576-ban $7\frac{1}{2}$ portát számlált, de ezentúl nem említetik lakott helységként.

Gadócról, mint lakott helységről legutoljára 1549-ben van szó, amikor részben az érsek és részben a Gadóczy-család birtoka volt.

Szilás.

A hasonnevű érseki nemesi szék székhelye volt és mint tisztán nemesektől lakott helység, az adólajstromokban nem szerepel. 1919-ben 328 lakosa volt, köztük 2 tót, vallásra 52 ref. és 2 ág. ev. kivételével katolikusok.

Szímő.

A helység a Vág balpartján épült, közel Nyitra megye határához. Határa a Vág mindkét partjára kiterjed és magában foglalja az elpusztult Gug területét is. A török első betörésekor elpusztult, de ismét helyreállt és közel esvén Érsekújvárhoz, általában nem volt hódolt terület, de a portyázó csapatoktól sokat szenvedett. 1549-ben 6, 1556-ban 10, 1559-ben $5\frac{1}{2}$, 1576-ban 3 portája volt. 1600-ban 20, 1604-ben csak 9 ház állott benne. 1610-ben már csak 1 porta után adózott, 1622-ben mint teljesen leégett helység, adómentes volt. 1635-ben és 1639-ben csak 1 porta, 1649-ben, amikor a hódolt helységek között találjuk, $6\frac{1}{4}$ porta után adózott. 1669-ben $1\frac{1}{2}$ portája volt. A török kiűzése után gyorsan benépesült. 1690-ben már 37 gazda lakta, 1699-ben 37 portája volt. 1707-ben 81 jobbágyot írtak össze. A Rákóczi-féle szabadságharc után a népesség csökkent, 1715-ben 7 gazda és 3 zsellér, 1720-ban 11 gazda és 7 zsellér, de 1828-ban már 173 jobbágy-család lakta. 1720-ban 18 családfő közül 4-nek tót neve volt, de ezek és a későbbi is bevándorolt tótok hamar és teljesen elmagyarosodtak. Az 1773. évi helységjegyzék is Szímőt tiszta magyar falunak mondja. 1910-ben mindössze 5 tót anyanyelvű volt és 102 egyén tudott tótul. Az 1919. évi cseh-tót népszámlálás szerint az összes lakosok magyar anyanyelvűek és 4 ref. és 19 zsidó kivételével római katolikusok. Nincs nyoma, hogy Szímőn valaha ref. egyház lett volna. Katolikus lelkész már a XVII. században is volt, de a régi plébánia, melyről már a középkorban van említés, csak a török háborúk után restauráltatott.

Tany.

Két ilyen nevű helység volt: Nagy és Kis Tany. Az előbbi a Komáromi várhoz tartozott és ezért Vártanyának is nevezetett. Az utóbbit nemesek bírták és a XVII. század végén elnéptelenedvén, határa beolvadt Nemesócsába; Nagytany viszont a szintén elpusztult Márkháza határával bővült. Nagytany Kistany elpusztulása után feleslegessé vált jelzőjétől hivatalosan 1909-ben fosztatott meg.

1549-ben Vár- ill. Nagy-Tany 3, 1556-ban 6, 1559-ben $8\frac{1}{2}$, 1576-ban 17 portával szerepel, míg a török betörése után 1622-ben 3, 1635-ben $2\frac{1}{2}$, 1639-ben 2, 1649-ben 5, 1669-ben, amikor a Zichyek kezére került 2, 1699-ben $24\frac{1}{4}$ portát számlált. Itt is reformátusok laktak, a reformáció óta volt ref. anyaegyház, mely azonban a vallásüldözések miatt megszűnt s csak a türelmi rendelet után állítottatott vissza. Katolikusok csak a XVIII. század eleje óta telepedtek le nagyobb számban és főleg a külterületeket népesítették be. 1910-ben 776 lakos közül 316 volt kath., akik közül 131 a pusztákon élt. Tótul mindössze 25-en tudtak. Az 1919. évi cseh-tót nép-

számlálás 915 lakos közül, a megindult telepítés eredményeképp 227 tót anyanyelvűt és 465 katólikust mutat ki.

Márkháza (ma Márokháza) nemes helység volt, az adólajstromokban nem szerepelt. Már a XVII. században elpusztult. Ma dűlőnév.

Túriszakállas.

Rége a másik két Szakállással szemben elfoglalt helyzetéért Középső (1649), temploma után Egyházzszakállasnak (1556, 1559, de 1649-ben is) hívták. 1532-ben Tárnokszakállas néven szerepel az adólajstromban. Mai előnevét (először 1639-ben) a hajdan itt birtokos Thury családtól vette. Össze van

épülve Lakszakállással. Mindig a legkisebb helységek közé tartozott, melynek még 1699-ben sem volt többje $6\frac{3}{4}$ portánál (1556-ban 2, 1559-ben 1 porta és 5 zsellér, 1576-ban 5, 1635-ben, 1639-ben és 1643-ban 1, 1649-ben 2, 1669-ben $\frac{1}{2}$ porta). 1715-ben és 1828-ban is csak 7 jobbágygazda volt. 1919-ben a lakosok száma csak 312 volt, ebből 5 német (zsidó), 7 egyéb (cigány) anyanyelvű, vallásra 89 ref., 17 zsidó, 1 ág. ev., 5 görög-keleti, a többi katolikus. A reformátusok a lakiakkal együtt közösen alkotnak anyaegyházat lakszakállasi néven, ők használják a középkori csúcsíves templomot is. Madérét-puszta a hajdan Túriszakállast bíró várkonyi Amadé család emlékét őrzi.

II. Udvardi járás.

Bagota.

1552-ben a defter szerint még 10 ház állott benne, 1556-ban 3 porta után adózott. 1559-ben elhagyott pusztai helység, de 1576-ban a megyei összeírás szerint ismét 8 portája, a defter szerint pedig 12 lakóháza volt. 1600-ban már csak 3 ház állt. Azután teljesen elpusztult. 1643-ban települt újra. 1649-ben 4, 1669-ben 2 portája volt. Lakói ekkor kizárólag reformátusok voltak, prédikátoruk 1674-ben a pozsonyi vértörvényszék elé idéztetett. A hódoltság után lakossága növekedett, 1698-ban már 27 gazda lakta, 1699-ben pedig portáinak száma $28\frac{3}{4}$, de a Rákóczi-féle szabadságharc után a vallásüldözések miatt a ref. jobbágyok nagyobb része eltávozott s azok helyét később tótok foglalták el. 1715-ben csak 15 gazda és 3 zsellér lakta s a 18 családfő közül 5 tót nevet viselt. 1720-ban 10 gazda és 1 zsellér, de már 1768-ban 21 gazda és 15 zsellér, 1828-ban pedig összesen 60 jobbágy családfő lakta. 1910-ben 1255 lakosból 342 volt ref., a többi, 32 zsidó kivételével, katolikus, akik közül 7 tót anyanyelvű volt, 330 pedig tudott tótul. Az 1919. évi cseh-tót népszámlálás 1304 lakos között 43 tótot talált. 1736-ban a zsidók első összeírásakor az udvardi járásban Bagotán voltak a legszámosabban. Mint Gyallára, ide is Komárom közelsége vonzotta őket, s a folytonos beköltözés által számuk a múlt század közepén 150-ig emelkedett és akkor külön hitközséget alkottak. 1867 után azonban kétharmad részük elköltözött, 1919-ben már csak 30-an voltak.

Bajcs.

A mai Bajcs község kiterjedt határában 1532-ben még két falu is volt: Bajcs és a lakott helyként ekkor utoljára említett Farkasd. A porták száma Bajcsen 1549-ben 8, 1556-ban 12, 1559-ben 15 (és 9 zsellér), 1576-ban 10 volt. A XVI. század végén elpusztult, csak 1635-ben találkozunk vele újra, amikor 3 portája van, de ebből is 1 még szabados.

1639-ben $1\frac{1}{2}$, 1649-ben 5 porta után adózott. 1663-ban elpusztult, de azután megint benépesült s 1669-ben $1\frac{1}{2}$ portával van felvéve az adólajstromba. A török hódoltság alatt reformátusok lakták, prédikátoruk 1674-ben szerepel a pozsonyi vértörvényszék előtt. Ref. lakói, földesuruk, a primás által elűzetvén, Bajcs faluként nem támadt többé föl; a legújabb időkig pusztai maradt. A községek rendezésekor ugyan önálló községgé lett, de se belterülete, se törzslakossága nincs. Lakói kizárólag az uradalom alkalmazottaiból kerülnek ki, akikhez újabban a vasutasok járultak. A lakosok száma, Nagy Lajosnál még csak 287 volt, a gazdálkodás intenzívebbé válásával nagyon megnövekedett, 1919-ben már meghaladta az 1500-at. A lakóházak száma azonban 1910-ben mindössze 67 volt. (A cselédek egy része istállókban, más része cseléd-kaszárnyákban lakik.) Az uradalom az utóbbi években egyre több tót cselédet alkalmazott. 1910-ben ugyan a lakosok közül csak 7 vallotta magát tót anyanyelvűnek, de az 1415 magyar közül 418 tudott tótul. Az 1919. évi tót népszámlálás 109 tótot mutat ki. Miután az egyházi uradalmak általában csak kath. cselédeket alkalmaznak, Bajcs lakosai szinte kizárólag katolikusok, de az 1919. évi tót népszámlálás 15 zsidót is talált. A primás már 1827-ben helyi káplánságot állított fel Bajcsen s azt 1875-ben plébániává emelte.

Csúz.

Területe a csúzi határral csak egy ponton érintkező szentmiklósi határt is magában foglalja.

Csúz egész Érsekújvár elestéig lakott helyként szerepel az adólajstromokban. Portáinak száma 1549-ben 7, 1556-ban 5, 1559-ben 7 és 30 zsellér, 1576-ban 4, 1600-ban egyetlen lakóház van benne, míg 1604-ben már 25-öt találtak. 1610-ben megint csak 4, 1622-ben $4\frac{1}{2}$, 1635-ben 2, 1639-ben 1, 1649-ben $5\frac{1}{4}$ porta után adózott. 1669-ben az elpusztult helyek közé számítják, megjegyezvén, hogy előbb

12 portája volt. A hódoltság megszűntével újra népesült s 1698-ban 42 gazdát, 1699-ben pedig 51 $\frac{1}{4}$ portát írhattak össze. Míg korábban lakosai kizárólag reformátusok voltak, akik anyaegyházat is alkottak, az új telepesek közt már katolikusok is voltak és tót nevű is akadt köztük, számukra 1703-ban plébánia állíttatott fel. 1707-ben a plébánoson, prédikánton kívül volt 6 nemes, 47 jobbágy, 2 katona, 1715-ben 29 gazda, 14 zsellér, (köztük 3 tót nevű). A vallásüldözések miatt a reformátusok nagyobb része innen is eltávozott, egyházuk megszűnt és csak a múlt század végén szerveztetett újból. 1720-ban már csak 18 gazda szerepel az összeírásban. Az eltávozott reformátusok helyére ide is katolikusok és jobbára tótok jöttek, a jobbágyok száma 1768-ig 60-ra, 1828-ig 71-re emelkedett. 1910-ben a lakosok száma 1912 volt, köztük 109 tót anyanyelvű, de a magyar katolikusok közül is 612 beszélt tótul. 1919-ben a cseh-tót népösszeírás 2078 lakosból 75 tótot mutat ki, a reformátusok száma pedig 204 volt. Csúz is azok közé a nemes helységek közé tartozik, hol a zsidók nagy számmal telepedtek le. Már 1768-ban 13 zsidó család volt Csúzon, számuk pedig a XIX. század elején közeljárt a 250-hez. Mióta megindult a zsidóknak a városba özönlése, Csúzon is megfogyatkozott a számuk, de 1919-ben még 108-an voltak.

Szent-Miklós, az esztergomi káptalan ősi birtoka, a középkorban falu volt, de a török első megjelenésekor elpusztult és többé faluként nem támadt fel. Amit Fényes Szent-Miklósról mond (132. l.), az helyesen Udvardra és az Udvard mellett fekvő Szent-Mártonhalomra vonatkozik.

Dunaradvány.

A község területe a radványi, virti és zsitvatői határokat foglalja magában.

Radvány a török hódoltság alatt több zaklatásnak volt kitéve, mint a járás többi helységei, mert nemcsak az Érsekújvár ellen vonuló, hanem a Duna jobbpartján portyázó csapatok is sokszor megtámadták. Már 1532-ben felégetett, pusztá faluként említetik. A XVI. század folyamán nem is szerepel többször az adólajstromban, a defterek szerint 1553-ban 3, 1576-ban 5 ház volt benne. A megyei adólajstromban újból csak 1635-ben fordul elő, amikor 4 portája van, de abból 3 szabad, tehát újonnan telepített hely volt. 1639-ben csak 1 portával van felvéve. 1643-ban pedig ismét újonnan telepített helynek mondatik és adómentes. 1649-ben 2, 1669-ben 1 porta után adózik. A török kivonulásakor újból elpusztult, még 1691-ben is lakatlan. 1699-ben 16 portája volt. 1698-ban 24 gazda lakta, de a vallásüldözések miatt a lakosok nagyobb része elmene-
kült s 1720-ban csak 4 gazda és 1 zsellér, 1768-ban 15 gazda, 16 házas és 3 házatlan zsellér és 17 dunai molnár, 1828-ban összesen 67 jobbágy van felvéve az összeírásban.

Az 1606-ban itt kötött béke révén az ország történetében is nevezetes *Zsitvató* szintén nagyon korán elpusztult és csak a török kivonulása után népesült be. 1768-ban 1 armalista és 11 nem nemes molnár, 1828-ban 12 jobbágy lakta.

Virt ma hivatalosan Vértpuszta. A községek rendezése előtt önálló pusztá, közbirtokosság volt. A török első megjelenésekor elpusztult, az 1533. évi adólajstromban még szerepel pusztá faluként, a következőkben azonban nincs róla említés, csak a hódoltság után keletkezett itt néhány nemesi kúria. 1828-ban mindössze 7 jobbágy volt, köztük 1 zsidó, ma is mindössze néhány úrilakból és a hozzájuk tartozó gazdasági épületekből áll.

Radvány népeisége a török világban és a XVIII. század elején is református volt. A ref. anyaegyház már a XVI. században fennállt. A XVIII. század elejétől vannak katolikusok is. 1919-ben a község 1349 lakosa közül 578 volt ref. Zsitvató tiszta ref.; többségben vannak a reformátusok magában Radványon is. *Virt* lakossága ellenben egészen kath. Anyanyelvre a népesség a legutóbbi időkig kizárólag magyar volt. Újabban az uradalmak révén tót családok is kerültek a községbe. 1910-ben 1353 lakosból 3 volt tót anyanyelvű és még 81 magyar anyanyelvű kath. beszélt tótul. Az 1919. évi tót népszámlálás 70 tótot mutat ki.

Für.

A XVII. század közepéig mindig lakott helység volt. Portáinak száma 1549-ben és 1556-ban 5 volt, de 1559-ben 7-re, 1576-ban pedig 9-re emelkedett. A defter szerint 1552-ben 12, 1576-ban 15 ház állott benne. 1600-ban teljesen leégett. 1604-ben csak 3 ház, 1610-ben és 1622-ben 2, 1635-ben 1, 1639-ben $\frac{1}{2}$ portája volt. 1649-ben 2 porta után adózott, 1669-ben az elpusztult helységek között találjuk és csak a század utolsó tizedében népesült be újra, 1698-ban 25 gazdával szerepel az összeírásban, 1699-ben portáinak száma 27 $\frac{1}{4}$, 1707-ben 25, 1715-ben 26, 1720-ban csak 18 jobbágy családfő volt. 1768-ban 38 gazda, 27 zsellér, 7 iparos, 1828-ban összesen 78 jobbágy lakta. 1828 előtt csupa magyar családnévvel találkozunk Fürön, 1828-ban jelenik meg először 1—2 tót név. 1910-ben 1001 lakos közül 58 volt tót anyanyelvű és a magyarok közül 137 beszélt tótul, az 1919. évi cseh-tót népszámlálás 1152 lakos közül 8 tótot mutat ki. A lakosság 17 zsidó és 12 protestáns kivételével katolikus, de nincs külön plébániájuk.

Hetény.

A község területe két egymással össze nem függő darabból áll, a nagyobb keleti rész a tulajdonképeni Hetény; a Nyitra és Vág közt elterülő, Heténytől a szentpéteri határ által elválasztott nyugati, kisebb rész pedig Lándor, mely a középkorban

Nándor néven népes helység volt, azonban 1532-ben már pusztla és neve többé nem szerepel az adólajstromokban.

Hetény az Árpádok idejében Vághetény néven említetik, 1532-ben még állt, 1544-ben elpusztult, de 1549-ben 4 porta után adózott s 1552-ben a defter szerint 4 lakható ház volt benne. 1576-ban 8 portával volt megróva. A század végén elpusztult s 1622-ben csak $\frac{1}{2}$, 1635-ben 2, 1639-ben 1, 1649-ben $5\frac{1}{2}$, 1669-ben $2\frac{1}{2}$ portája volt. A török kivonulása-kor ismét elpusztult, még 1691-ben is pusztla falu és lakói „más falukra vették magukat”, csak lassan népesedett be: 1698-ban 4, 1720-ban 14 gazda lakta, 1699-ben 7 portája volt. Csak a XVIII. század második felétől kezdve növekedett erősebben a népesség s 1828-ban 192 jobbágy családfő volt. Hetény lakosai a legújabb időkig szinte kizárólag reformátusok voltak, anyaegyházuk a megyében a legelső közé tartozik. 1910-ben a község 1817 főnyi népességéből 269, 1919-ben 1765-ből pedig 338 volt kath., ezek is nagyrészt a primási pusztákon éltek. Tót is csak az uradalmi cselédek között akad. 1910-ben mindössze 5 és a katolikus magyarok közül is csak 33 tudott tótul. Az 1919. évi cseh-tót népszámlálás is csak 5 tótot mutat ki.

Imely.

A török hódoltság alatt mindig lakott helyként szerepelt. Portáinak száma 1549-ben 13, 1556-ban 10, 1559-ben és 1576-ban 12. A század végén elpusztult és lakóinak csak kis része tért vissza. A XVII. században az előbbinél már jóval kevesebb, 1610-ben 2, 1622-ben 4 porta után adózott. 1630 körül újra telepítették, 1635-ben 5 portája volt, de ebből 2 még szabad, az új telepések azonban rövidesen elhagyták s 1639-ben $1\frac{1}{2}$, 1649-ben 3, 1669-ben $\frac{1}{2}$ portával szerepelt. A lakosok reformátusok voltak, akik prédikátort is tartottak. A törökök kitakarodása alkalmával teljesen elpusztult s még 1691-ben is pusztla falu volt. Ismét benépesülvén, 1698-ban már 31 gazda lakta s 1699-ben 20 portával volt megróva. 1707-ben 71 jobbágy családfő volt, köztük számos tót nevű is. A vallásüldözések miatt a ref. jobbágyok nagyobb része eltávozott. 1715-ben már csak 15 jobbágy lakta, 10 magyar, 5 tót; 1720-ban 24, ezek közül 10 magyar és 14 tót. Újabb tót telepítések által a népesség annyira növekedett, hogy 1828-ban a jobbágy családok száma már 144 volt. 1910-ben 1524 lakos közül 318 volt ref., a többi — a kevés zsidótól eltekintve — katolikus, köztük 148 tót anyanyelvű, de még 516 magyar anyanyelvű katolikus is tudott tótul.

Az 1919. évi cseh-tót népszámlálás 1565 lakos közt csak 50 tótot talált. A róm. kath. plébánia 1787-ben keletkezett, míg a reformátusok — anyaegyházuk a vallásüldözések alatt megszűnván — csak leánygyülekezetet alkotnak.

Izsa.

1549-ben, 1556-ban, 1559-ben 10 portával szerepel az adólajstromban. 1552-ben a defter szerint 20 ház volt benne. 1576-ban elpusztult s 1635-ben 4, 1639-ben 1, 1649-ben $7\frac{1}{4}$, 1669-ben 3 porta után adózott. 1691-ben pusztla falu volt, de már 1699-ben 62 portával szerepel. A XVIII. század elején népessége a vallásüldözések miatt megcsappant, 1715-ben 21 gazda és 1 zsellér, 1720-ban 15 gazda és 5 zsellér, de újabb telepítések révén 1768-ban már 63 gazda és 28 zsellér, 1828-ban 156 jobbágy lakta. Izsa lakosai a török hódoltság idejében kizárólag reformátusok voltak, akiknek hol külön, hol Páttal közösen volt anyaegyházuk, a XVIII. század elején legnagyobb részüknek távoznia kellett, a helyüket katolikusok foglalták el. Ma már alig egy tizedrészt teszik a népességnek (1919-ben 2.064-ből 238), de közöttük vannak a legjobb gazdák és ma is a falu legrégibb részén laknak. Izsa lakossága mindig színmagyar volt, 1919. évi cseh-tót népszámlálás is csak 80 tótot mutat ki (valószínűleg katonák, vámőrök). 1910-ben a községben csak 33-an beszéltek tótul.

Jászfalu.

E község nevééről sokat vitatkoztak; egyesek a jász néppel, mások az íjászokkal hozzák kapcsolatba, Herman Ottó a jász haltól származtatja, de egyik magyarázat sem kielégítő. Mint a szomszédos helységek, Jászfalu is lakott helyként szerepel egész addig, míg Érsekújvár török kézre nem került. 1549-ben 15, 1556-ban 12, 1559-ben $14\frac{1}{2}$ porta után adózott. 1576-ban a defter szerint 30 ház volt benne. 1600-ban teljesen leégett, lakosai nagyrészt elszéledtek s 1604-ben csak 4 háza, 1610-ben 3, 1622-ben 2, 1639-ben 1 portája volt. A lakosok reformátusok voltak, prédikátorukról ismételtelen van említés. 1669-ben Jászfalut az elpusztult helységek sorában találjuk és csak a század utolsó tizedében népesült be újra: lakosai között ettől kezdve szerepelnek tótok is. 1693-ban 32 gazda volt, 1699-ben $21\frac{3}{4}$ porta után adózott, 1707-ben 63 jobbágy lakta. A vallásüldözések miatt a reformátusok távozni kényszerülvén, 1715-ben csak 17 gazda és 12 zsellér, 1720-ban 15 gazda és 7 zsellér lakta. Acsády szerint 1715-ben csak 6 jobbágnak volt tót és 23-nak magyar neve, de fordítva van a dolog, mert Pecsók, Levák, Knezicsky, Hlavathi, Paszterek, Volár, Sendula, Ses, Lisák, Závocky, Tverdy, Drobnyi, Henkó tót és nem magyar nevek. A tótok egyre nagyobb mérvű bevándorlása révén 1768-ban már 43 gazda, 37 házas és 1 házatlan zsellér, 7 iparos családfő volt és pedig szinte kizárólag mind katolikus tót, akiknek 1736 óta piébániájuk is van. 1910-ben 1146 lakos közül 261 volt tót anyanyelvű, de a magyar anyanyelvű katolikusok közül is még 838 tudott tótul. Az 1919. évi tót népszámlálás 1287 lakos közül, akik 18 ref. és 40 zsidó kivételével csupa katolikus, 602 tótot talált.

Kisbaromlak.

Az udvardi járásnak legkisebb községe, mely nevét onnan vette, hogy itt hajdan kir. marhaállás volt. A „Kis” jelzőt 1909-ben kapta, megkülönböztetésül az országban levő több ilyen nevű helységtől. Már a török első megjelenése alkalmával elpusztult. 1532-ben, 1533-ban is a lakatlan helyek közt szerepel és 1552-ben sincs róla említés, de ezután újra népesült s 1556-ban 2, 1559-ben 4, 1576-ban 3½ porta után adózott. Ugyancsak 1576-ban a defter szerint 5, de 1600-ban a megyei összeírás szerint csak 1 ház volt benne. 1604-ben 11 háza, azonban 1610-ben már csak 2 portája van, 1622-ben pedig elpusztult helység, 1669-ben is lakatlan és csak a török hódoltság után települt újra. 1707-ben 14 jobbágy, 1715-ben 7 gazda, 7 zsellér, 1720-ban 7 gazda, 4 zsellér, 1768-ban 6 gazda, 20 zsellér, 1828-ban 21 jobbágy lakta. Új telepesei nagyrészt tótok voltak. 1715-ben és 1720-ban is csak 3 jobbágnak volt magyar neve. 1910-ben 412 lakos közül 146 vallotta magát tótnak, de a magyar anyanyelvű katolikusok közül is 218 beszélt tótnul. 1910-től 1919-ig a népesség feltűnően, 122 lélekkel szaporodott, de a tót népszámlálás is az 534 lakosból csak 74 tótot mutat ki. A lakosok az egyetlen zsidó család tagjain kívül katolikusok.

A török hódoltság alatt Baromlak, nem a mai helyén a patak partján állott, hanem jóval magasabban az Öregfalu nevű dűlön.

Kolta.

A község területe a tulajdonképeni Kolta határán kívül az elpusztult Kerekszállás határát is magában foglalja.

Kolta a fajkürti Kürthy-család ősi birtoka. A török első pusztítása után megmaradt lakosai rövidesen visszatértek és Kolta általában az egész hódoltság alatt lakott helyként szerepel. 1549-ben 5 portája volt, 1552-ben a defter szerint 5 ház volt benne. 1559-ben 3, 1576-ban 5 porta után adózott. 1600-ban teljesen leégett. 1604-ben 6 háza, 1610-ben 2, 1622-ben és 1635-ben 1½, 1639-ben és 1649-ben 1 portája volt. 1669-ben nincs róla említés, úgy látszik, ekkor egészen elhagyott hely volt. A hódoltság után itt letelepedett református lakói a vallásüldözések alatt voltak kénytelenek távozni s 1693-ban Kolta ismét elpusztult falunak mondatik (előbb 6 portája volt). 1698-ban ismét 19 jobbágygazda, 1707-ben 39 jobbágy, de 1715-ben csak 9, 1720-ban csak 6 gazda és 2 zsellér lakta. A határnak csak kis része esett úrbériség alá, a túlnyomórész kúriális birtok volt és a jobbágyok mellett Koltán mindig szép számú nemes közbirtokos is élt. (1707-ben 14). A XVIII. század elején a jobbágyok között még csak 1 tót nevű akadt, az idők folyamán azonban a tótok száma egyre szaporodott. 1910-ben 1545 lakos közül 456 tót anyanyelvű és ezenkívül 816 tótnul

tudó magyar anyanyelvű kath. volt, 1919-ben 1692 lakos közül 355 vallotta magát tótnak. A hajdan nagyszámú reformátusság, a reform. közbirtokosok (dabasi Halász stb.) kipusztulásával szinte egészen elenyészett (1910-ben alig 15). A kath. plébánia 1780-ban keletkezett. Kolta a zsidó bevándorlás megindulása után egyik főfészkek lett a megyében. 1768-ban már 8, 1828-ban 13 család lakott itt s számuk 1864-ben közel járt a 400-hoz. Azóta számuk egyre fogy, de 1919-ben is még 116-an voltak. Már a XVIII. század óta rabbiállomás.

Kerekszállás 1532-ben teljesen elpusztult, csak 1576-ban szerepel ismét lakott helyként 4 portával. 1600-ban teljesen leégett. 1604-ben 3 háza, 1610-ben 2 portája volt, ezután ismét egészen elnéptelenedett, 1643-ban újonnan telepített hely, lakosai azonban nemsokára elhagyták. 1669-ben és azóta nem szerepel a lakott helyek sorában.

Komaromcsehi.

1909-ig csak Csehi néven szerepelt, ekkor kapta mai nevét megkülönböztetésül az ország többi hasonló nevű községétől. A középkorban Komárom megyében is két Csehi volt. Alsó és Felső, ill. Nagy és Kis jelzőkkel megkülönböztetve és kívülük a mai község területén volt még a török első hadjáratában elpusztult és többé nem említett Hoba nevű helység is, melynek emlékét örzi máig a Hobahegy és dűlő. A hódoltság alatt Csehi neve már csak jelző nélkül fordul elő. 1552-ben a defter szerint 10 ház volt benne. 1567-ben elhagyott helynek mondja az adólajstrom. 1576-ban 4 lakott háza volt, 1600-ban teljesen leégett. 1604-ben 10 ház, de 1639-ben már csak 1 porta után adózott. 1643-ban újonnan telepített helység, adómentes. 1669-ben az elpusztult helységek sorában említetik. A hódoltság után újra települt s 1698-ban már 25 gazda lakta. 1699-ben 11 portája volt. A Rákóczi-féle szabadságharcban és a vallásüldözések során lakossága megfogyatkozott. 1715. évi összeírásban csak 11 jobbággal szerepel. 1768-ban 13 gazda, 22 házas és 1 házatlan zsellér. 1828-ban összesen 33 jobbágy családfő van felvéve. Lakosai a hódoltság alatt magyarok és reformátusok voltak, prédikátoruk 1674-ben meg volt idézve a pozsonyi vértörvényszék elé. 1715-ben az összeírt jobbágyok közt csak kettő volt tót nevű. A reformátusok nagyobb részének elüldözése után egyre több tót telepedett le Csehin s 1910-ben 596 lakos közül már 481 a tót anyanyelvű s a reformátusok száma alig volt 65, akik közül 53 tudott tótnul. Az 1919. évi tót népszámlálás szerint 579 lakosból 310 volt tót és 266 magyar, köztük 65 református. Komáromcsehi a vármegyének egyetlen községe, melynél eltótosodásról lehet beszélni.

Komaromszemere.

1909-ig csak Szemere volt a neve, azelőtt a posztai forgalomban szerepelt mai jelzőjével, meg-

különböztetésül a többi Szemerétől. Neve annak emlékét őrzi, hogy eredetileg Szemere nemzetség birtoka volt, akiről a Csuzy családbeliékre szállt. A török hódoltság alatt végig lakott helység volt. 1549-ben még 12, 1556-ban már csak 6, 1559-ben 3, 1576-ban 7 porta után adózott. 1552-ben a defter szerint 7 ház volt benne. 1600-ban teljesen leégett; 1604-ben 4 háza, 1610-ben 2, 1622-ben 1, 1669-ben is 1 portája volt. Ekkoriban reformátusok lakták, prédikátoruk 1674-ben megidézett a pozsonyi vértörvény-szék elé. 1698-ban már 53 gazda, 1707-ben 56 jobbágy lakta. 1699-ben a porták száma $44\frac{3}{4}$ volt. A török kiűzése után sok jobbágyot szállítottak Szemerére, főleg Miava vidékéről. A Rákóczi-féle szabadságharc után a népesség kissé fogyott, 1715-ben csak 27 gazda és 13 zsellér, 1720-ban már csak 16 gazda és 8 zsellér lakta, akik között 1715-ben még 21, 1720-ban 10 magyar nevű volt. A vallásüldözések során a magyarok szinte teljesen eltűntek ebből a helységből. 1768-ban már alig volt magyar nevű. Ma is a legtótabb községe a vármegyének. 1910-ben 1128 lakos közül 947 tót anyanyelvű volt s csak 54 magyar nem tudott tótul, *mindamellert 1919-ben 1279 lakosból csak 33 vallotta magát tótnak, 1244 pedig magyarnak.* A lakosok 40 zsidó és 6 protestáns kivételével katolikusok és 1732 óta van plébániájuk.

Komáromszentpéter.

A község mai területe Szentpéter, Toldvár és Harsány határainak összeolvadásából keletkezett.

Szentpétert Csánki nem említi, pedig okvetlen létezett már a középkorban. Villa Sancti Petri plébániájáról már 1332-ben van szó. Ha a török hódoltság alatt keletkezett volna, az akkori ref. lakosai semmi esetre sem nevezték volna el Szentpéternek. Úgy látszik a török első megjelenésekor elpusztult, neve csak 1576. évi defterben fordul elő először, amikor is 9 ház volt benne. 1610-ben 6, 1622-ben $2\frac{1}{2}$, 1635-ben 4, 1639-ben 2, 1649-ben 6, 1669-ben $1\frac{1}{2}$ porta után adózott. A török hódoltság után Szentpéterre földesura, a komáromi generalatus új lakókat telepített s 1693-ban a gazdák már $14\frac{1}{4}$ telket műveltek, 1698-ban már 58 gazda volt, 1699-ben pedig a porták száma már 98-ra emelkedett s ekkor Szentpéter a járás legnépesebb helységei közé tartozott. 1707-ben 2 polgár, 4 praedialista és 97 jobbágy lakta, de a vallásüldözések miatt a református lakók nagyrészt távozni kényszerülvén, 1715-ben ugyan még 50, de 1720-ban már csak 30 gazda és 2 zsellér volt. Az újonnan telepített katolikusok révén 1768-ban 118 gazda, 43 házas és 11 házatlan zsellér és 22 iparos, 1828-ban pedig összesen 317 jobbágy családfő lakta. 1715-ben az 50 családfő közt csak 2 tót nevű akadt. 1910-ben 2959 lakos közül 32 volt tót anyanyelvű s 140 katolikus magyar tudott tótul. 1919-ben 2761 lakos közül csak 31

van tótnak kimutatva. A lakosság a XVIII. század elején még tiszta református volt, már a XVII. században volt itt ref. anyaegyház, mely azonban a vallásüldözések miatt megszűnt és csak a türelmi rendelet után éledt újra. Ma a népességnek nem egészen harmadrésze református. A katolikusoknak 1719 óta van plébániájuk.

Toldvár. Lándor szomszédságában feküdt, 1532-ben még lakott hely volt, több említés azonban nem történik róla.

Harsány. 1592-ben elpusztult falunak mondatik, emlékét őrzi a Harsány-dűlő. A Magyarország Vármegyéi és Városai gyűjtemény Komáromról szóló kötete Szentpéter határába helyezi Várkeszit, de ez tévedés, mert ez a helység Komárom város határában feküdt, a mai Keszihelyi dűlőben.

Kurtakeszi.

1549-ben 3, 1556-ban 2, 1559-ben (7 zselléren kívül) 4, 1576-ban 9 portája van. Ebben az évben a defter szerint, ahol Zsitvakeszi néven szerepel, 5 ház volt benne. Ezután 1691-ig nem szerepel az összeírásokban, de ekkor is lakatlan, pusztá falu volt. Csak ezután népesült be, s 1698-ban 11 gazda lakta, 1699-ben 7 porta után adózott. 1699-ben bodorfalvi Baranyay Gáspár ezredes birtokába került s ez az elkergetett ref. jobbágyokat trencsényi és nyitrai megyei tótokkal pótolta. 1707-ben 37, 1715-ben 21 jobbágy, 1768-ban 27 gazda, 53 zsellér, 5 iparos, 1802-ben összesen 105 jobbágy lakta. 1725-ben a 21 jobbágy közül még csak 12-nek volt tót neve, de a tótok a magyarokat lassankint egészen kiszorították, viszont ők maguk teljesen elmagyarosodtak. 1910-ben 1058 lakosból csak 2 tót anyanyelvű volt, a magyar anyanyelvű katolikusok közül is csak 337 tudott tótul. 1920-ban 986 lakos közül 4 vallotta magát tótnak. A lakosság 1920-ban 30 prot. kivételével kath. volt. 1754 óta van a helységben plébánia. Már 1768-ban 4 zsidó család telepedett le Kurtakeszin, de számuk a folytonos bevándorlás révén egyre emelkedve, 1869-ben már 88 lett és gyülekezetet is alapítottak, mely csak legújabbban szűnt meg. Még 1910-ben is 54 zsidó volt, 1919-ben a cseh-tót népszámlálás egyet sem mutat ki.

Kürt.

Az esztergomi érsekség ősi birtoka, mely 1588-ban Érsekkürt, egyébként mindig mai nevén szerepel. 1543-ban hódolt terület lett s az maradt a török végleges kivonulásáig. A párkány—érsekújvári útvonalba esvén, a török hódoltság alatt a járás többi községénél is több viszontagságon ment keresztül, lakói többször elhagyták, de mindig rövidesen ismét benépesült, ezért majdnem minden összeírásban lakott helységgként szerepel. 1549-ben 17 porta után adózott, 1552-ben a defter szerint 10 ház volt benne, 1600-ban teljesen leégett falu, 1604-ben is

csak 6 házat találtak, 1610-ben csak 1 portával rótták meg. 1622-ben újból teljesen leégett és ezért adómentes volt (előbb 2 portája volt), 1635-ben 4, 1639-ben $2\frac{1}{2}$ portával szerepelt. Ezután elnéptelenedett. 1643-ban mint újonnan telepített helység nem fizet adót, de 1649-ben már $7\frac{3}{4}$ portája volt. 1669-ben az elpusztult helyek sorában találjuk és néptelen marad a török világ végéig. A török kiűzése után gyorsan fejlődött. 1693-ban a 10 telket művelő gazdákon kívül 11 zsellér, 1698-ban már 90 gazda lakja, 1699-ben pedig portáinak száma $81\frac{1}{2}$, de a kuruc háborúk alatt népessége megint csökken. 1707-ben 2 polgár és 43 jobbágy, 1715-ben 33 gazda és 4 zsellér, 1720-ban 35 gazda és 6 zsellér lakta. 1828-ban a családfők száma már 241 volt. Kürt legutolsó telepesei közt tótok is voltak. 1715-ben 5 jobbágnak volt tót neve, de ezek hamar elmagyarosodtak. 1910-ben alig 7 tót anyanyelvű volt, a magyarok közül is csak 84 tudott tótul, köztük 2 ref. és 15 zsidó. A faluban sok cigány lakik, újabban a zsidók is elszaporodtak. Naszvad és Kürt az egyedüli egyházas helységek, melyekben nincs annak nyoma, hogy valaha ref. prédikátor lett volna. A lakosság 47 zsidó és 7 ref. kivételével katolikus, s a helységnek régi, de a török hódoltság alatt szünetelt plébániája a XVIII. század legelején restauráltatott.

Madár.

A török első pusztítását kevésbé sínylette meg, mint a szomszédos helységek, ezért a XVI. században elég nagy portaszámmal szerepel (1549-ben 20, 1556-ban, 1559-ben 19 és 14 zsellér, 1576-ban 25; a defter szerint 1552-ben 22, 1576-ban 50 ház volt benne). 1600-ban leégett és csak egyetlen ház maradt, 1604-ben már 9 háza van, 1610-ben az „elégett 36 ház héán“ 1 porta után adózott. Ekkor lakosai nagyrészt elszéledtek. 1622-ben csak 2, 1635-ben 4 portája volt, abból is 2, mint új település, adómentes. 1639-ben $1\frac{1}{2}$, 1649-ben $3\frac{1}{2}$, 1669-ben 2 portája után adózott. Nagyobb mérvben csak a hódoltság után népesült be: 1693-ban a gazdák 10 telket műveltek és kívülük volt még 4 zsellér, 1699-ben a porták száma már $35\frac{1}{4}$ volt; 1698-ban 37 gazda, 1707-ben 46 jobbágy, 1715-ben 27 gazda, 6 zsellér, 1720-ban 24 gazda, 16 zsellér, 1768-ban 95 gazda, 34 zsellér, 9 lakó, 8 iparos, 1787-ben 119 gazda, 54 zsellér, 3 lakó. 1828-ban 216 jobbágy lakta. Madár eredetileg tiszta református helység volt, már a XVII. században anyaegyházzal articularis hely volt, az idők folyamán azonban katolikusok is telepedtek közibük, leginkább zsellérek, számuk ma már az összes népességnek negyedrészt is meghaladja.

A község nevét — mely nem egyéb, mint a madár (többes szám madarak) szó régi alakja — onnan vette, mert valamikor kir. madarászok laktak.

Marcelháza.

A község területe a tulajdonképeni Marcelházáén kívül Pat határát is magában foglalja. A két határt a Zsitva választja.

Marcelháza nevét egykori földesurától, Posár Marcelltól kapta, kinek utódai viszont e községtől vették előnevüket. Úgy látszik két ilyen nevű falu is volt, vagy a falu két részből állt, mert 1556-ban és 1557-ben Felső-Marcelházáról van említés. Az első török hadjáratot aránylag kevésbé sínylette meg. 1549-ben 12 portája, 1552-ben a defter szerint 19 lakóháza volt. 1556-ban 10, 1559-ben 8, 1576-ban 16 porta után adózott. A század végén azonban elpusztult, 1622-ben csak $1\frac{1}{2}$ portával szerepel. 1635-ben teljesen leégett. 1639-ben 2, 1649-ben $3\frac{1}{4}$, 1669-ben 2 portával szerepel az adólajstromban. 1691-ben pusztta, 1698-ban 14 gazda lakta, 1699-ben portáinak száma 7. 1707-ben 1 polgár- és 42 jobbágy-család lakta. A vallásüldözések következtében lakói közül sokan elmenekültek, 1715-ben 23, 1720-ban 14 jobbágy-család volt, de új telepítések révén 1768-ban már 56 gazda, 12 házas és 9 házatlan zsellér, 2 armalista és 4 iparos, 1787-ben 77 gazda, 13 házas és 13 házatlan zsellér, 1828-ban 117 jobbágy családfő iratott össze. A népesség a XVII. században még tisztán református; már a XVII. században fennállott anyaegyház azonban a XVIII. század elején megszűnt s csak a türelmi rendelet után éledt újra. A XVIII. század elejétől katolikusok is kerültek a faluba, köztük egy-két tót is. Ma a belterületen a két felekezet hívei kb. egyenlő számban vannak. A reformátusok között terjed a baptizmus.

Pat. A török első megjelenésekor elpusztult, 1532-ben mint leégett falu adómentes. 1549-ben 2 portája, 1552-ben a defter szerint 5 lakóháza volt. 1556-ban 8 és 1576-ban 2 portával szerepel az adólajstromban, de azután elpusztult s 1643-ban települt újra. Ekkor közbirtokosság volt, de a török kivonulásakor elpusztulván, ismét jobbágyokkal szállították meg. 1698-ban 20 gazda, 1699-ben $16\frac{3}{4}$ porta volt. Idáig reformátusok laktak, akik hol külön, hol Izsával közösen anyaegyházat alkottak. Úrvaesorai edényei ma a dunaradványi egyháznál vannak. A reformátusok elűzése után Paton csak zsellérek (részben tót származásúak) telepedtek le, ma is csak uradalmi cselédek, naposzámosok, kishérlők lakják, akik szinte kizárólag róm. katolikusok.

Az egész községnek 1910-ben 2046 lakosa volt, ebből 7 tót anyanyelvű és 132 magyar anyanyelvű katolikus beszélt tótul, 1919-ben 2146 lakos közül 23 van tót anyanyelvűnek kimutatva.

Martos.

Csak 1593-ban említik elhagyottnak, egyébként mindig lakott hely volt, ami talán annak tulajdonítható, hogy a Nyitra és Zsitva összefolyásánál nehezen megközelíthető mocsaras területen fekszik.

Portáinak száma 1549-ben 6, 1556-ban 10, 1559-ben 15 (és 5 zsellér), 1576-ban 7, ebben az évben a defter szerint 10 ház volt benne. E század végén elpusztult, de hamar újra benépesült, 1600-ban 7, 1604-ben 8 ház állott benne. 1610-ben 1, 1622-ben 3, 1635-ben $1\frac{1}{2}$, 1639-ben $\frac{1}{2}$, 1649-ben $5\frac{1}{4}$, 1669-ben 1 porta után adózott. 1693-ban 3 gazda és 17 zsellér, 1698-ban 16 gazda lakta. 1699-ben $8\frac{3}{4}$ porta volt kivétel. 1707-ben 5 nemes és 36 jobbágy családfő volt, a vallásüldözések miatt a lakosság egy része eltávozott, 1715-ben és 1720-ban csak 16 gazdát írtak össze. 1828-ban összesen 130 jobbágy családfő volt. Martos lakossága mindig tiszta magyar és református volt. A ref. anyaegyház eredete visszanyúlik a XVI. századig. A népszámlálásokban kimutatott katolikusok a határban keletkezett pusztákon, főleg Agyagoson laknak, a néhány tót is az uradalmak révén került oda. 1910-ben a község 1288 lakója közül 283 volt katolikus (ebből 210 Agyagoson) és 7 tót anyanyelvű s a magyar anyanyelvű katolikusok közül 65 tudott tótul. 1919-ben 1188 lakos közül 302 volt róm. kath. és 2 tót. Rudnay primás megsajnálván az árvizektől sokat szenvedő martosi jobbágyságot, át akarta őket telepíteni Csémre. A martosiak azonban nem voltak hajlandók oda költözni, mert Csémen nem lévén víz, nem tudtak volna halászni.

Naszvad.

A mai Naszvad község területén a hódoltság alatt Naszvadon kívül még két helység állott: Anyala és Lék, sőt a gútai határnak egy része is Naszvadéba olvadt, egyik dülőnek máig is Ógúta a neve.

Naszvad. Az udvardi járásnak mindig legnépesebb helysége közé tartozott. Udvarddal vetélkedett és sokszor mezőváros címet viselt. 1549-ben 33 portája volt, 1554-ben elpusztult helynek mondják, de már 1556-ban ismét 38, 1559-ben $41\frac{1}{2}$, 1576-ban 32 portával szerepel. 1600-ban 41, 1604-ben 40 ház volt benne. Ekkoriban újra elpusztult s 1610-ben 10, 1635-ben 4, 1639-ben 2, 1649-ben $7\frac{1}{2}$, 1669-ben 2 portával volt megróva. 1693-ban a gazdák 16 telket műveltek s kívülük volt még 9 zsellér is. 1698-ban már 69 gazda lakta s 1699-ben $91\frac{3}{4}$ portája volt. 1707-ben 5 nemes- és 87 jobbágy családfőt, de 1715-ben csak 23 gazdát és 13 zsellért, 1720-ban 18 gazdát és 10 zsellért találtak. A lakosok idáig tiszta magyar nevéek. Ettől kezdve találkozunk tót nevéekkel is. 1828-ban 249 családfő jó harmadrészenek tót neve volt. A bevándorolt tótok azonban hamar *elmagyarosodtak*, 1910-ben csak 125 tót volt és 126 magyar anyanyelvű tudott tótul. A tót anyanyelvűek azonban az utolsó években beköltözött érseki uradalmi cselédek, akik kizárólag a pusztákon éltek. Az 1919. évi cseh-tót népszámlálás csak 14 tót anyanyelvűt mutat ki. 1919-ben a lakosság 29 lélek kivételével katolikus volt. A naszvadi

plébánia az udvardi után a legrégebbi a járásban, már a XVII. században is fennállt. Semmi nyoma annak, hogy valaha Naszvadon lett volna ref. egyház.

Anyala érseki birtok volt, de nemesek laktak rajta. 1549-ben 6 portával szerepel. 1552-ben teljesen leégett. 1556-ban és 1559-ben 4, 1576-ban $10\frac{1}{2}$ porta után adózott, ebben az évben a defter szerint 7 ház állt benne. A század végén elpusztult. 1610-ben és 1622-ben csak 1 portája volt. Teljesen elnéptelenedvén, 1631-ben települt be újra. 1639-ben 1, 1649-ben $3\frac{1}{4}$ portával volt megróva. 1669-ben elpusztult és többé az adólajstromban nem fordul elő. Lakosai elszéledtek, ma is több községben vannak Anyalai nevéek. Anyala lakosai reformátusok voltak, anyaegyházukról többször van említés. Utolsó prédikátoruk 1674-ben a pozsonyi vértörvényszék elé volt idézve.

Lék 1549-ben, 1556-ban és 1559-ben 4, 1576-ban 9 portával szerepel az adólajstromban, 1715-ben pusztá gyanánt van megemlítve. Ma már fellelése sem állapítható meg pontosan, de mint azt már Csánki megjegyezte, semmiesetre sem azonosítható a nyitramegyei Lúki-vel, amint azt Gyulai tette, tekintve, hogy Lék ama négy helység egyike, amelyek határában Érsekújvár épült. Szomszédos volt vele a középkorban Gyurch helység, amely azonban a hódoltság alatt már nem szerepelt.

Ógyalla.

A XVII. század végéig egyszerűen Gyalla néven szerepel, csak azóta viseli az Ó jelzöt megkülönböztetésül a határában a Csuzyak által ekkoriban telepített és Új-Gyallának nevezett falutól. A mai község területe az Új-Gyalla leválása után megmaradt gyallai határon kívül a török világban elpusztult Aba, Vék és a két Konkoly határát is magában foglalja.

Gyalla kuriális nemes helység volt, eredetileg a Gyallay-ak birtoka, akiktől egy részét a Csuzyak, más részét a Konkoly-ak örökölték; a XVI. század első felében már ezek kezén találjuk. 1542-ben 5, 1549-ben 6 nemes családfővel szerepel az összeírásban. 1552-ben a defter szerint 8 ház volt benne. A XVI. század végén elpusztult s 1630-ban földesurai jobbággyokkal szállították meg, de 1639-ben még csak $\frac{1}{2}$ portával van felvéve. 1669-ben ismét elpusztult, a török hódoltság megszűntével jobbággyokkal való betelepítésére ismét történnek kísérletek. 1707-ben 33, 1715-ben 10 jobbágy (6 gazda és 4 zsellér) lakta, nevéük után ítélve mind magyar. A kuriális telkeken egyre több zsellér telepedett meg. A zsellércsaládok száma 1828-ban már 104 volt. A betelepülő zsellérek szinte kizárólag kath. vallású tótok voltak, 1910-ben ugyan már csak 9 vallotta magát tótnak, de 2191 róm. kath. vallású magyar közül 825 beszélt még tótul. Az 1919. évi tót népszámlálás 57 tót anyanyelvűt mutat ki. Plébánia 1787 óta van.

Gyallának Konkoly-vérből származó közbirtokosai nagyrészt reformátusok és 1793-ban ref. lelkeszséget állítottak fel, melyhez a szomszédos Bagota reformátusai is tartoztak, sőt mivel Bagotán a földesurak csak kath. iskolát tartottak fenn, régi időktől fogva a bagotai ref. gyermekek is az ógyallai iskolába jártak s ez a helyzet megmaradt az ógyallai iskolák államosítása után is.

A zsidók a XVIII. században szívesen telepedtek le az előlük elzárt Komáromhoz közel eső Ógyallán. Már 1768-ban 11 zsidó család volt és összes számuk 50 év alatt 240-ig emelkedett. 1919-ben is 173 zsidó élt Gyallán, ahol a XVIII. századtól fogva rabbi is van.

Ógyallán népes cigánytelep van. 1893-ban 161 cigányt írtak össze.

Aba, Vék a török első megjelenése alkalmával elpusztultak és Aba többé nem népesült be. Véken a XVIII. században dohánykertészek telepedtek meg. Ma kb. 300 lakossal bíró telep.

Konkoly. Két ilyen nevű helység volt Alsó és Felső jelzőkkel megkülönböztetve. 1532-ben még mind a kettő állt és a magát innen nevező család kúriális birtoka volt. 1542-ben 4 nemes családfő van kimutatva. Ekkor szerepelnek utoljára lakott helyként. Földesuraik a Gyallay-családtól örököli szomszédos Gyallára költöztek és ősi birtokuk határa is beolvadt a gyallaiba.

Toldvár, melyet a Magyarország Vármegyei és Városai gyűjtemény Komáromról szóló kötete (III. l.) Ógyallánál tárgyal, nem Ógyalla, hanem Szentpéter határában feküdt.

Perbete.

A XVI. század folyamán lakott helyként szerepel. 1549-ben 6 porta után adózott, 1552-ben a defter szerint 10 ház volt benne. Portáinak száma 1556-ban 8, 1559-ben 15½, 1576-ban 7. A század végén elnéptelenedett s csak 1639-ben tűnik fel újra 1 portával, de lakói újból elhagyták. 1643-ban települt újra. 1649-ben 5, 1669-ben 2 portával van megróva. 1707-ben már 52 gazda és 7 zsellér lakta, de a vallásüldözések miatt sokan elköltöztek és 1715-ben 36 jobbágy, 1720-ban csak 32 gazda és 6 zsellér volt. Népessége a XVII. században tiszta református, akiknek itt anyaegyházuk is van; prédikátoruk 1674-ben szerepelt a pozsonyi vértörvényszék előtt. A ref. vallásgyakorlat a XVIII. század elején betiltatván, az anyaegyház csak a türelmi rendelet kibocsátása után éledhetett föl. A XVIII. század elejétől egyre több katolikus telepített a faluba. 1919-ben 3611 lakosból már csak 1112 volt református, a többi, 92 zsidó kivételével, katolikus. A XVIII. század elejétől a lakosok között tót nevével is találkozunk (1715-ben 36 jobbágy közül 4-nek volt tót neve), de az idekerült tótok hamar elmagyarosodtak, 1910-ben 3438 lakos között csak 5

volt tót anyanyelvű és csak 54 katolikus magyar tudott tótul. Az 1919. évi cseh-tót népszámlálás is 3611 lélekből 44 tótot tudott kimutatni. Perbete népessége az abszolút korszakban jelentékenyen növekedett, mert akkor itt volt a járás székhelye, a később felállított magyar járásbíróság is hosszú ideig itt működött.

Udvard.

A járás legnépesebb községe, mely a XVI., XVII. században oppidum címet viselt s már a középkorban többször Nagyudvardnak hívták. Eredetileg bessenyőtelep volt; bessenyő lakosait népszemlék felsorolja Podhradszky.¹⁾ Udvard egyháztörténetünkben is nevezetes: az 1307-ben a helység közelében lévő Szt. Márton halmon tartományi zsinaton tették kötelezővé a napi háromszori harangozást az esztergomi egyháztartomány területén.²⁾ A hódoltság alatt határhelység volt s mint ilyent Végudvard néven emlegették. A török kímélte, hogy mint várhoz közel eső helyen itt élelmiszereket szerezhessen, de mégis sokatszenvedett a portyázóktól és a várból kirohanóktól, ezért bár eieinte a hódoltság első évtizedeiben magas portaszámmal szerepel, a század vége felé elnéptelenedett és a porták csekély számából következtethetőleg gyengén népesült be, mikor pedig Érsekújvár török kézre került, nem volt oka többé kímélni, teljesen elpusztult. 1533-ban 18, 1549-ben 28 portája volt, 1532-ben a defter szerint 50 ház volt benne. Portáinak száma 1556-ban 40, 1559-ben 25 (és 49 zsellér), 1576-ban 25. 1588-ban elhagyott, lakatlan falu. 1600-ban mindössze 2, de már 1604-ben 60 ház van benne, 1610-ben, 1622-ben és 1635-ben 10, 1639-ben 8, 1649-ben 16 porta után adózott. 1669-ben az elpusztult helységek közt találjuk. 1693-ban a gazdák még csak 5 telket műveltek és csak 2 zsellér volt, de 1698-ban már 109 gazda volt és 1699-ben 136 porta után adózott. 1707-ben a plébánoson, ref. prédikátoron kívül 3 nemes, 2 polgár és 134 jobbágy volt. A lakosok eddig mind magyarok voltak, előbb tisztán reformátusok, de azután katolikusok is telepedtek közéjük. Udvardon már a XVII. század első felében volt ref. anyaegyház, prédikátora 1674-ben a pozsonyi vértörvényszék elé idéztetett. A katolikusoknak sokáig csak licentiatusok volt, az ősrégi plébánia csak 1698-ban állított helyre. A vallásüldözések miatt a ref. egyház a XVIII. század elején megszűnt, a hívek

¹⁾ Udvard primatialis helységének eredetétől fogva közelebb időkig leírt története. Tud. Gyűjt. XIII. (1829). 4. köt. 3—49 l.

²⁾ És nem egész Magyarországon, amint azt a zsinat hatszázadik évfordulója alkalmából készült chronosticon állítja:

itt zengett a harang első üdvözlete néked
Szüzanya nyílt hálát Hunnla bércei közt.

I. Komáromi Újság 1908 márc. 12. és 13. számait.

legnagyobb részének innen is távozni kellett s helyüket katolikusok foglalták el, akik között sok tót volt. A tótok utódai hamar elmagyarosodtak. Az 1773. évi helységnévtárban Udvard tiszta magyar helységként szerepel. Ref. papról még 1713-ban is van említés. 1715-ben 90 gazda és 21 zsellér családfő lakott Udvardon, 1720-ban 79 gazda és 28 zsellér, kik között 1715-ben 34 tót és 3 német, 1720-ban 16 tót és 3 német nevű volt. 1828-ban már 375 családfő volt. 1910-ben az összes népesség 4387 főre rúgott, ezek közül 34 volt tót anyanyelvű s a magyar katolikusok közül 162 beszélt tótul. 1919-ben a cseh-tót összeírók 125 tótot találtak 4836 lakosból.

III. Gesztesi járás.

Ács.

Nagykiterjedésű — 15 ezer kat. holdat meghaladó — határában a középkorban több helység állt, melyek azonban a török első megjelenésekor elpusztultak, 1541-ben Ácson kívül már csak Vas és Lovad említettnek.

Ács 1541-ben még 3 portával szerepel, de már 1543-ban teljesen elpusztult és 90 évig lakatlan pusztá maradt. Csak 1635-ben találkozunk vele ismét az adólajstromban. Ekkor 16 portája volt, de ebből 12, mint új település, adómentes volt. 1639-ben már csak 3 portája volt s azután újból egészen elnéptelenedett. Maradandóan 1643-ban népesült be. 1649-ben $8\frac{1}{4}$, 1699-ben már 137 portája volt. A jobbágyok száma így alakult: 1690-ben volt 30 gazda, 1693-ban a gazdákon kívül, akik 22 telket műveltek, 21 zsellér, 1694-ben 54 gazda, 1715-ben 53 gazda és 6 zsellér, 1720-ban 45 gazda és 9 zsellér, 1768-ban 165 gazda, 71 zsellér; 1828-ban összesen 515 jobbágy családfő. Ács lakosai a XVII. században reformátusok voltak, a ref. egyház a mai községgel egykorú. Katolikusok csak a század végén kezdenek letelepedni, mikor a falu az Eszterházyak kezére került, de számuk azóta egyre emelkedik; számukra a földesúr 1750-ben plébániát létesített. A jelentékeny bevándorlás révén a népesség nagyon gyarapodott, míg 1715-ben népességre a járásnak még csak negyedik helysége volt, a XVIII. század végén már első lett, a bevándorlás azóta is tart. Nagyon előmozdította a község fejlődését a komárom—győri vasútvonal kiépítése, majd a sok munkást foglalkoztató cukorgyár felállítása. 1920-ban a községnek már 5896 lakosa volt, köztük 2979 kath., 2749 ref., a katolikusok tehát már számban túlsúlyban vannak. A belterületen azonban még mindig a reformátusok vannak többségben, mert a külterületek népességéből 1042 kath. és csak 211 ref. Ács már a XVIII. század végén a megyei zsidóság egyik főfészke lett. A zsidók szívesen költöztek ide, mert innen könnyen elérhették Győrt és Komáromot is, ahol letelepedniük tilos volt. A múlt század közepén már 300 zsidó volt

A reformátusok száma pedig 1919-ben mindössze 183 volt. 1893-ban Udvardon 120 cigányfajú egyén tartózkodott.

Úgyalla.

Csak a XVII. század legvégén keletkezett, midőn a Csuzyak tót jobbágyokat hoztak az úgyallai határból kihalított ezen birtokukra. 1715-ben 24 gazda, 1768-ban 29 gazda és 11 zsellér, 1828-ban 52 jobbágy lakta, 1910-ben 1184 lakos közül már csak 95 mondta magát tótnak, de a magyar anyanyelvűek közül 920 beszélt tótul. Az 1919. évi cseh-tót népszámlálás 1329 lakos közül 303 tótot mutat ki. A lakosság 4 zsidó kivételével mind katolikus.

Ácson, zsinagóga is keletkezett, azután megkezdődött a zsidók elvándorlása. 1920-ban még 123-an voltak. Ács törzslakossága tiszta magyar, 1920-ban a népszámlálás 111 nem magyar anyanyelvűt mutat ki (ebből 72 német, 11 tót, 12 oláh), de ez mind bevándorolt. Meg kell emlékeznünk a cigányokról, akik Ácson mindig meglehetősen számban voltak, 1893-ban 143 cigány van kimutatva.

Ászár.

A középkorban általában Veszprémhez, 1454-ben Fejér megyéhez számították, csak a török világ óta tartozik Komáromhoz. Mindjárt a török első megjelenésekor elpusztult és csak 1622-ben települt újra.

1639-ben $\frac{1}{2}$, 1649-ben 5, 1699-ben 39 portája volt. A jobbágyösszeírások szerint 1690-ben 4 gazda, 1693-ban a 7 telket művelő gazdákon kívül 10 zsellér, 1694-ben 19 gazda, 1715-ben 15 gazda és 5 zsellér, 1720-ban 14 gazda és 11 zsellér van felvéve.

Ászár a XVII. században egészen protestáns helység volt, 1629-ben az ászári ref. pap is részt vett a Körmenten tartott püspökválasztó zsinaton. A vallásüldözések során a ref. egyház megszűnt, a református lakók egy részét elzavarták és helyüket katolikusokkal pótolták, akik közt néhány tót is akadt. 1720-ban az összeírt 25 családfő közül 3 tót nevet viselt. 1920-ban a község 1528 lakosa 7 német kivételével mind magyar volt, 1910-ben a katolikusok közül is csak 9 tudott tótul. Vallás szerint 1920-ban 966 róm. kath., 369 ref. és 165 ág. ev. volt. A reformátusok a türelmi rendelet után 1787-ben helyreállították szünetelő anyaegyházukat; a kath. plébánia csak 1803-ban keletkezett, míg az evangélikusok, csekély számuknál fogva mint régente, ma is csak leánygyülekezetet alkotnak, mely Magyar-szombathelyhez tartozik.

Bana.

A mai község területe két határból tevődik össze: a banaiból és bábolnaiból; a középkorban

mindegyiken ismét több helység osztozott. Az egész vidék már 1529-ben elpusztult s faluként csak Bana támadt fel.

Bana 1643-ban népesült be újra, 1649-ben $4\frac{1}{2}$, 1699-ben már $35\frac{1}{4}$ portával bírt. A jobbágyösszeírás 1690-ben 11 gazdát, 1693-ban a gazdákon kívül, akik 11 telket műveltek, 9 zsellért, 1694-ben 24 gazdát, 1715-ben 25 gazdát és 11 zsellért, 1768-ban 47 gazdát, 11 házas és 24 házatlan zsellért említ. A jobbágyok mellett Banán számos nemes család is lakott; 1699-ben 2, 1722-ben 8 családfővel szerepel a nemes összeírásban. A faluban keletkezése óta van ref. anyaegyház, a bevándorlás folytán egyre szaporodó s számban a reformátusokat elkerülő katolikusok számára 1787-ben a vallásalaphól létesítettek szegény plébániát, míg a kevesebb számú ág. evangélikusok Bőnyhöz, viszont a bőnyi katolikusok Banához tartoznak. A bőnyi ref. egyház felállítására (1785) előtt az ottani reformátusok is Banához tartoztak.

Bábolna, melynek határába olvadt *Kajánd* is, a XVII. század elején a Szapáry-család kezére került, ettől pedig 1789-ben a katonai kincstár szerezte meg.

1920-ban Bana községnek összesen 3288 lakosa volt, köztük 19 nem magyar anyanyelvű. Vallásra 2170 róm. kath., 879 ref. és 185 ág. ev.

1910-ben 3179 lakos volt, ebből a banai belterületen 1523 (801 róm. kath., 642 ref., 121 ág. ev.), 125 a banai külterületen (96 róm. kath., 23 ref., 1 ág. ev.), 1531 Bábolnán (1242 róm. kath., 250 ref., 29 ág. ev.).

Bokod.

Az Áttalér mentén északról délre hosszan elnyúló határában feküdtek a középkorban Szenterzsébet, a bencés apátságáról híres Vérteskeresztúr és Kereki helységek, valamint Gerencsér vár is. 1529-ben mindezek elpusztultak, csak Bokod és rövid időre Szenterzsébet népesültek be újra. Mindkettőt 1643-ban telepítették be. 1649-ben Bokodnak 2, Szenterzsébetnek $1\frac{1}{4}$ portája volt. Szenterzsébet ezentúl nem is szerepel többet az adólajstromokban, úgy látszik, a töröknek Bécs alól való visszavonulásakor pusztult el, mert 1674-ben még szó van ref. papjáról, aki ekkor a pozsonyi vértörvényszék elé idéztetett. Bokod 1699-ben már 36 porta után adózott. A jobbágyösszeírások szerint népeisége így fejlődött: 1690-ben volt a helységben 6 gazda, 1693-ban az 5 telket művelő gazdákon kívül 6 zsellér, 1694-ben 15 gazda, 1715-ben 26 gazda és 6 zsellér, 1720-ban 35 gazda és 6 zsellér, 1828-ban összesen 276 jobbágy családfő. A mostani Bokodot ág. evangélikus vallású magyarok alapították, akik mindjárt kezdetben ág. ev. anyaegyházat is létesítettek, mely — Bokod articularis hely lévén — nem szenvedett különösebb háborításokat. Később tótok is keveredtek a lakosok közé, de hogy az egész falu tótokból magyarosodott volna el, amint azt Fényes

és ő utána mások is állítják, téves. Nem valószínű, hogy ha a tótok többségben lettek volna, csak egy kisebb mellékutcában laktak volna, mely máig a Tót-utca nevet viseli. Azonkívül az ág. ev. egyház nyelve is mindig magyar volt; az ág. ev. családfők nevei is magyarok. Idővel reformátusok és katolikusok is telepedtek le Bokodon, ez utóbbiak száma különösen gyorsan növekedett. 1920-ban a községnek 1770 lakosa volt, ebből 847, tehát már csak a relatív többség, volt ág. ev., 532 róm. kath. és 372 ref. A reformátusoknak 1800, a katolikusoknak 1870 óta van anyaegyházuk. A tótokon kívül a XVIII. század folyamán néhány sváb család is került Bokodra, de ezek utódai is teljesen megmagyarosodtak, csak a családnevek emlékeztetnek német származásukra. 1920-ban a népesség anyanyelvre 13 német és 1 tót kivételével magyar volt. 1910-ben 62 németül és 27 tótul tudó volt kimutatva.

Császár.

A róm. kath. egyház régi anyakönyve címlapján latinul Caesarea Pannoniae néven említi, minden történeti alap nélkül. Közigazgatásilag hozzátartozik Makkpuszta is, mely a középkorban népes helység volt, de a török pusztulás előtt magában a császári határban is több helység állt, azonban ezeknek ma már a helyét sem lehet megállapítani.

Császár 1529-ben elpusztult és csak 1622-ben népesült be újra, amikor ref. jobbágyok telepedtek le itt és mindjárt ref. anyaegyházat is alapítottak. 1635-ben a helység 4, 1639-ben $2\frac{1}{2}$, 1649-ben már 13, 1699-ben 99 portát számlált. A jobbágyösszeírások így tüntetik fel a falu fejlődését: 1690-ben volt 14 gazda, 1693-ban a gazdákon kívül, akik 9 telket műveltek, 11 zsellér, 1694-ben 28 gazda, 1715-ben 34 gazda, 1720-ban 34 gazda és 21 zsellér, 1768-ban 149 gazda, 12 házas és 24 házatlan zsellér, 23 iparos. A földesúr 1724-ben plébániát állított fel, bár akkor 85 jobbágy közül csak 13 volt kath. A katolikusok aránya bevándorlás révén nagyon emelkedett, de a község lakosságának nagyobb része ma is ref. 1920-ban a 2325 főnyi összes népességből 1401 ref. és 862 volt róm. katolikus, ez utóbbiak közül azonban 187 külterületen lakott. Magyarokon kívül mindössze 6 német anyanyelvű akadt.

Csép.

A községnek csak 1909 óta Csép a neve (hoszszu zárt é-vel); azelőtt mindig Csep volt (rövid nyílt e-vel) s a bennszülöttek a hivatalos nevet nehezen szokják meg. Nevének mai hivatalos alakja azelőtt legfeljebb Fényes egyik másik könyvében (nála sem mindig) és az utána járóknál, vagy a magyar *e* és *é* közt különbséget tenni nem tudó német és cseh tiszték által készített térképeken és azok utánzatain szerepelt. Csep eredetileg személynév volt, és a birtokosról szállt a birtokra. Később, mikor szokásba jött, hogy a családok a birtokukról

nevezték magukat, a Csepet 1592-ig bíró család felvette a Csepy nevet. Ismerve a tulajdonnevek konzervatív jellegét (bár már századok óta verébről és madárról beszélünk, az ezekről elnevezett faluk neve ma is Vereb és Madar), egyéb bizonyítékok hiányában, maga az a tény, hogy a magát Csepről nevező család neve ma is *Csepy*, eléggé bizonyítja, hogy Csep neve rövid nyílt e-vel és nem hosszú é-vel hangzott, történetileg tehát — nézetem szerint — nem a Csép, hanem a Csep név a helyes. Csep sok jeles magyar családnak fészke, a ref. egyház történetében nevezetes szerepet játszott, ker. gyűlés is volt itt, Thaly Kálmán szülőhelye. Nemescesep néven is szerepelt.

Csep ma a járásnak népességre legkisebb községe, a középkorban azonban a többi helységhez viszonyítva sokkal jelentékenyebb helyet foglalt el. Zsigmond királytól hetivásár tartására kapott szabadságot. 1541-ben 15 portával szerepel az adólajstromban. 1543-ban elpusztult. Benépesítésére csak 1672 és 1673-ban történtek kísérletek, de eredménytelenül. A kedvező feltételek mellett ide telepített tót jobbágyok, mihelyt leteltek a szabadságos évek, megszöktek. A Magyarország Vármegyéi és Városai Gyűjtémény Komáromról szóló kötetének állítása tehát, hogy Csep az 1543. évi katasztrófa után „rövidesen” benépesült, nem felel meg a valóságnak. Csep jobbágyokkal való benépesítésének terve meghiusulván, földesura ifj. Pázmándy Gergely itt majort épített. A mai községnek alapja csak a XVIII. század első negyedében vettett meg azáltal, hogy Pázmándy Gergely gyermekei Csepre költöztek. Tőlük vezethető le a csepi nemes kisbirtokosság, mely, akárcsak a kömlödi, kizárólag Pázmándy utódokból áll. Csep-nek csekély törzslakossága ma is ezekből áll, a többi csak ideiglenesen otttartózkodó cseléd, napszámos, iparos. Csep mint nemes helység, sem az adólajstromokban, sem a jobbágyösszeírásokban nem szerepel. A nemesösszeírások szerint 1699-ben 1, 1722-ben 5 nemesesaládfő volt. Hogy Csep népessége (nem szólva az utolsó, 1920. évi abnormis viszonyokat feltüntető népszámlálásról), a népszámlálások adatai szerint egyre csökkent, az magyarázza meg, hogy csepi közbirtokosok közül egyre kevesebben gazdálkodtak, e gazdaságok számának fogyásával fogyott a cselédek száma is. A cselédség hullámozásával függnek össze a felekezeti viszonyokban észlelhető változások is. A Pázmándy-utódok közül csak a Nagybaráthi Huszárok voltak katolikusok, de ők már rég eltűntek Csepről, a többiek mind reformátusok és 1788-ban, elválva Etétől, külön anyaegyházat alapítottak. 1920-ban a községnek 640 lakosa volt, 6 kivételével mind magyar; vallásra 327 ref., 272 kath. volt köztük.

Dad.

1529-ben elpusztult s azután csak 1635-ben van róla említés, amikor már lakott hely, 2 porta után

adózott, de 10 leégett ház is van benne. 1639-ben már csak egy portája volt, majd egészen elnéptelenedett. 1643-ban szállják meg maradandóan. 1649-ben még csak 6, de 1699-ben már 92½ portát számlál. A jobbágyösszeírásokban 1690-ben 5 gazdával, 1693-ban a 21 telket művelő gazdákon kívül 5 zsellérral, 1694-ben 23 gazdával, 1715-ben 29 gazdával és 5 zsellérral, 1720-ban 40 gazdával és 4 zsellérral, 1768-ban 70 gazdával, 1 házas és 1 házatlan zsellérral, 1828-ban 142 jobbágy családfővel szerepel. Lakosai a XVII. században kizárólag reformátusok voltak; ma is nagyobbrészt azok, a ref. egyház egykorú a mostani helységgel. Katolikus plébánia 1748 óta van. 1920-ban a községnek összesen 1317 lakosa volt, 4 német kivételével mind magyar, vallásra 560 róm. kath., 697 ref., 47 ág. h. ev. és 13 zsidó.

Ete.

A középkorban plébánia volt. A török már 1529-ben elpusztította. Az 1532. évi adólajstromban még szerepel, mint néptelen, leégett helység, az 1541. évi azonban már fel sem említi. A XVII. század elején közbirtokosság volt, az Eörkey- és Koromlay-családbeliek bírták, de a század derekán Zichy István kezére került, aki 1648-ban ref. jobbágyokkal szállította meg és még ugyanebben az évben ref. anyaegyház is keletkezett, mely azóta megszakítás nélkül fennáll. A helység annyira gyarapodott, hogy 1699-ben már 49½ portát számlált. A jobbágyösszeírások szerint 1690-ben 18 gazda, 1693-ban a 9 telket művelő gazdákon kívül 15 zsellér, 1694-ben 31 gazda, 1715-ben 18 gazda, 8 zsellér, 1768-ban 120 gazda, 16 zsellér, 8 iparos volt. 1920-ban a község összes népessége 1141 volt, mind magyar, 1910-ben csak 18 lakos tudott a magyaron kívül más nyelven beszélni. Vallás szerint a népesség 118 kath., 14 ág. ev. és 5 zsidó kivételével ref., akik között nagyon pusztult az egyke. A katolikusok egy-két cigány eredetű család kivételével *Apáti* állami pusztán laknak. Ez a középkorban egyházas falu volt, de a török által elpusztítatván, máig pusztta maradt. Régebben a pannonhalmi főapátság bírtja (innen a neve!). Tárkányhoz, majd mikor a kinstár tulajdonába ment át, Kisbérhez számították, újabban közigazgatásilag Etéhez csatolták.

Kisbér.

Hosszú, nagyrészt hegyes, erdős határában a középkorban több helység állt: Kis- és Nagybér, Alsó és Felső Battyán, Ivánka. Az egész vidék 1529-ben pusztult el s később csupán Kisbér népesült be, a többinek neve a hódoltság alatt elő sem fordul, ma is puszták.

Kisbér, mely már középkorban nagyobb volt mint Nagybér és ezzel együtt általában Veszprém megyéhez tartozott. 1622-ben települt újra, 1635-ben és 1639-ben ½, 1649-ben 5 portája volt. Ekkor ref. lakói voltak, papjuk 1674-ben meg volt idézve a

pozsonyi vértörvényszék elé. A Bécs alól visszavonuló törökök másodszor is elpusztították. 1693-ban még néptelen (azelőtt 12 portája volt). Ezután kath. jobbágyokkal szállítják meg, 1699-ben már 64 portát számlál. A jobbágyösszeírások szerint 1715-ben 17 gazda és 11 zsellér, 1720-ban 18 gazda és 10 zsellér, 1768-ban 54 gazda, 23 házas és 17 házatlan zsellér volt. 1717-ben a helység plébániát kapott. A XVIII. század közepén néhány sváb is beköltözhetett, az 1773. évi helységnévtár Kisbért magyarnémet nyelvűnek mondja.

A község fejlődésének nagy lendületet adott a komárom—székesfehérvári vasút kiépítése. Népessége a század elején a járásnak még nyolcadik községe volt, 1920-ban már második, csak Ács által előztetve meg. Forgalom, kereskedelem szempontjából pedig nemesak a járásban első, hanem nagy, Komáromon kívül Fejér, Győr, különösen pedig Veszprém megyének sok községét felölelő vidéknek központja. Emeléséhez sokkal járult a pápa—bárhidai vasút, mely Kisbéren keresztezi a Duna-Száva-Adria (azelőtt Déli) vasút vonalát. A nagy gazdasági fellendüléssel kapcsolatban emelkedett Kisbéren a zsidók száma. Míg a múlt század elején csak 15 zsidó lakott Kisbéren, 1910-ben már 316, de számuk 1920-ig 100-zal csökkent; félszázad óta rabbit és iskolát is tartanak. Újabban egyre több ref. költözik a községbe, negyedszázad óta már ref. iskola is van. 1920-ban a község 4073 lakosa közül 3286 volt róm. kath., 447 ref., 100 ág. ev. és 216 zsidó. Anyanyelvre csak 48 nem volt magyar: 32 német, 7 lót, 1 oláh és 8 egyéb.

Kisigmánd.

Területe két egymással össze nem függő részből áll, melyek közül a Nagyigmándtól északra fekvő rész Kisigmánd eredeti határa, míg a déli, a török hódoltság alatt elpusztult Szentmihály helységnek határa volt, melyet idővel a Kisigmándot bíró családok szereztek meg.

Kisigmánd 1541-ben 3 portával szerepel az adólajstromban, de 1543-ban elpusztult és csak a XVII. század végén kelt új életre, nemes községként. A nemes közbirtokosság bajnai Both utódokból állt, akik közül a Ghyczyek katolikusok (de csak a XVIII. század közepe óta, amikor elhagyták az ág. ev. egyházat), a többi család ref. 1920-ban a községnek 841 lakosa volt, 9 kivételével mind magyar, 1910-ben 32 németül tudó van kimutatva, de ezt az magyarázza meg, hogy a község lakosai közül sokan végeztek magasabb iskolákat. Vallásra 507 róm. kath., 298 ref., 29 ág. ev. és 7 zsidó, a katolikusok legnagyobb része cseléd és közülök 304 Szentmihályon és a többi külterületen lakott, úgyhogy a tulajdonképeni Kisigmádon a népesség többsége ref.; 1800 óta Kisigmádon ref. anyaegyház van.

Szentmihály a középkorban Kisigmádnál jóval népesebb hely volt: 1541-ben 15 portát számlált.

Temploma is volt, ennek romjaiból épült a kisigmándi kath. kápolna. 1543-ban elpusztulván, máig pusztá maradt.

Kocs.

Már 1529-ben elpusztult, de közel esvén Tata-varához, a járás többi községénél hamarabb helyreállt. Már 1612-ben benépesült. Legnagyobb részt Kis Künsági reformátusok szállták meg, akik ő-ző nyelvjárásukat máig megőrizték. A helységgel egyidejűleg ref. egyház is keletkezett, 1622-ben már 5 $\frac{3}{4}$, 1635-ben 8, 1639-ben 4, 1649-ben 13, 1699-ben pedig már 182 $\frac{3}{4}$ portája volt. A jobbágyösszeírás így tükrözi vissza a helység fejlődését. 1693-ban a gazdák 31 telket műveltek, volt közülük még 19 zsellér; 1715-ben volt 70 gazda és 14 zsellér, 1720-ban 20 gazda, 1768-ban 198 gazda, 43 zsellér és 20 lakó, 1828-ban összesen 398 jobbágy családfő. A XVII. században sok nemes vontá meg magát Kocsra. 1748-ban kath. plébániát is állított fel a földesúr, de a község népességének ma is túlnyomó nagy része ref. s a katolikusok nagyobb részt bevándoroltak. 1920-ban 2850 lakos közül 661 volt kath. és 2119 ref., anyanyelvre 11 kivételével mind magyar. Kocs az abszolút korszakban a járás székhelye volt.

Kömlőd.

A mai község területén a középkorban két helység osztozott: Kömlőd és Parnak. Ez utóbbi egyházas hely volt és már 1529-ben elpusztult. Kömlőd az 1541. évi adólajstromban még szerepel 17 portával, de az 1543. évi hadjáratnak az is áldozatul esett. Ettől kezdve mindkettő lakatlan pusztá a XVIII. század elejéig s aztán is csak Kömlőd népesült be. Parnakot is, Kömlődöt is a középkorban a magukat a falukról nevező családok bírták, de a XVI. század végén Parnakot már a Gyepess, Kömlődöt a Koromlay, majd a hügyei Farkas-család kezén találjuk, míg a XVII. század derekán mindkettőt a Pázmándyak szereztek meg, de curialis birtokként kezelték és jobbágyokkal soha sem szállították meg. A Pázmándy-család több tagja Kömlődön telepedett le s a helység a család szaporodásával kapcsolatban növekedett, a XVIII. század derekán már nemes közbirtokossággá szervezkedett, 1750-ben pedig a ref. egyház is megalakult. A község törzslakossága Pázmándy ivadékokból állt, a többi pedig cseléd, napszámos, mesterember volt. 1699-ben 1, 1722-ben 7, 1764-ben 9 nemes családfő élt Kömlődön. Az 1768. évi adólajstromban 8 armalista, 2 árendás, 41 mesterember, 2 zsidó van felvéve. A reformátusok, bár az utolsó évtizedekben sok kath. költözött a községbe, ma is többségben vannak. A katolikusok jelentékeny részét a cigányok teszik ki, akik Kömlődön régi idők óta meglehetősen számban élnek. A belsőség északi részéhez csatlakozva az Almásban és Cigányvölgyben — ma már eltűnt — putrijaik egész falut alkottak. A XIX. század elején sok zsidó tele-

pedett le a nemestelkeken, számuk a 40-es években meghaladta a 100-at, rabbijuk, iskolájuk volt; de aztán elköltöztek, megszűnt a lelkesedés, iskola is, ma csak a terjedelmes zsinagóga emlékeztet a régi népes gyülekezetre.

Mocsa.

A mai község területe a mocsain kívül a csémi és tömördi határokat is magában foglalja.

Mocsa 1291 óta primási birtok, 1541-ben még 17 portával bírt, de 1543-ban elpusztult, 1593-ban történt kísérlet benépesítésére, de nem járt eredménnyel; a telepítés csak 1622-ben sikerült. 1635-ben 5, 1639-ben 3, 1649-ben $7\frac{1}{2}$, 1699-ben $179\frac{1}{2}$ portája volt. A jobbágyösszeírásban 1690-ben 20 gazda, 1693-ban a 14 telket művelő gazdákon kívül 37 zsellér, 1694-ben 44 gazda, 1715-ben 58 gazda és 20 zsellér, 1720-ban 52 gazda és 2 zsellér szerepel.

A lakosok a XVII. században kizárólag reformátusok voltak, a falu helyreállításától kezdve ref. anyaegyház is volt, 1715-ben azonban a földesúr a prot. istentiszteletet betiltotta és a ref. egyházat csak 1782-ben állíthatták vissza. A primás már 1700-ban plébániát létesített Mocsán, bár 1—2 katolikus családnál több alig volt. 1782-ben is, mikor már majdnem 70 éve nem volt ref. pap a faluban s a reformátusokat is a plébános „gondozta“, még 119 ref. család volt. 1920-ban a községnek 3259 lakosa volt, 12 kivételével csupa magyar, s közülök 2049 r. kath., 1172 ref. volt; de 775 katolikus a külterületen élt, úgyhogy a tulajdonképeni Mocsán a katolikusok csak jelentéktelen számmal haladják meg a reformátusokat, 1900-ig pedig mögöttük maradtak.

Csém a török első megjelenésekor elpusztult s máig pusztá maradt.

Tömörd a pannonhalmi főapátság birtoka, a XVIII. század közepe óta csak egy major van rajta, de a középkorban falu volt, amely még 1541-ben 7 porta után adózott.

Nagyigmánd.

Nevét, mely még a XVI. században is Vigmány alakban fordul elő, egykori birtokosától, az Anonymus által is említett Apafarkas fia, Ogmantól kapta. Határában a középkorban több helység állt, Igmádon kívül Csanak (Nagy, Kis, Vata, Lovász) és Csicsó. Mindezek már a török első megjelenésekor elpusztultak. Csicsóról nem történik többet említés. Határa, melyben az igmándi keserűvízkutak vannak, beolvadt a nagyigmándiba. Kiscsanak, másnév Kápolna, a pannonhalmi főapátság birtoka, pusztaként a hódoltság alatt is szerepelt. Nagyigmándra már 1593-ban megpróbálták jobbágyokat telepíteni, de nem sikerült. A kísérletet megismélték, de szintén kevés eredménnyel. Nagyigmánd 1635-ben 1, 1639-ben $\frac{1}{2}$ portával szerepel az adólajstromban. Csak 1643-ban népesült be a helység maradandóan. Csupa ref. jobbágy szállotta meg és

mindjárt ref. anyaegyház is alapítottak. 1649-ben még csak 4, de 1699-ben már $122\frac{3}{4}$ portát számlált. A jobbágyösszeírások szerint 1690-ben 21 gazda, 1693-ban a 15 telket művelő gazdákon kívül 23 zsellér, 1694-ben 34 gazda, 1715-ben 48 gazda és 5 zsellér, 1720-ban 42 gazda és 12 zsellér, 1768-ban 117 gazda, 12 házas és 10 házatlan zsellér volt. 1724-ben a földesúr — Eszterházy József — plébániát állított fel, bár mindössze 1 kath. gazda volt a faluban. Az erős kath. bevándorlás dacára, a községben ma is reformátusok vannak többségben. 1920-ban a községnek összesen 2361 lakosa volt, 1283 ref. és 985 r. kath., de ez utóbbiak közül 263 a külterületen élt. A lakosok 8 kivételével magyarok, 1910-ben 132 egyén tudott a magyaron kívül más nyelven is beszélni. Ezt a nagy számot megmagyarázza az, hogy Nagyigmánd a járási székhely, ahol sok tanult ember van. Hogy Nagyigmánd tétetett meg a járás székhelyévé, azt kizárólag központi fekvésének köszönheti, mert mind a népesség nagysága, mind a forgalom tekintetében a járás sok községe megelőzi.

Szák

Az 1541. évi adólajstromban még 6 portával szerepel, de 1543-ban elpusztulván, majdnem 90 évig lakatlan pusztá volt. 1630-ban kezdték megszállítani ág. ev. tótokkal, akik mindjárt egyházat is alapítottak; a meszlényi concordia aláírói között már 1638-ban szerepel a száki prédikátor. A helység 1639-ben csak $\frac{1}{2}$ porta után adózott, de lakosai úgy látszik ismét elhagyták, mert 1643-ban Szák ismét mint újonnan telepített helység, adómentes. 1649-ben a porták száma $3\frac{1}{2}$, 1690-ben mindössze 4 gazda volt. 1693-ban pedig elpusztult helynek van jelezve, de 1694-ben már ismét 9 gazda lakta. 1699-ben pedig $28\frac{1}{4}$ telek van. 1715-ben 21 gazdát, 1720-ban 22 gazdát és 4 zsellért írtak össze. 1768-ban a telkek számát $52\frac{9}{32}$ -ben állapították meg s azt 53 gazda és 12 zsellér művelte, volt azonkívül 1 armalista, 1 birkás, 6 iparos, 1 zsidó. 1828-ban az adófizetők összes száma 108 volt. Szák új lakosai nyitramegyei tótok voltak, akik rövid idő alatt elmagyarosodtak. Az 1773. évi összeírás tótnyelvű helységnek jelzi, valószínűleg tévesen, mert akkor már nagyrészt magyar volt, ma pedig kizárólag magyar. Az ev. egyház nyelve még vagy száz évvel ezelőtt is tót volt. A tót eredetet egyébként a családnevek egyáltalában nem árulják el, 1715-ben valamennyi összeírtak, 1720-ban az összeírt 26 jobbágy közül 25-nek magyar neve volt, egynek neve (Csakovics) Acsády szerint inkább horvát-szerb származásra vall. A lakosok eleinte kizárólag ág. evangélikusok voltak és Szák articularis hely lévén, zaklatásban alig volt részük. Később katolikusok, sőt csekély számban reformátusok is jöttek közbük, ma az evang.-ok már csak relatív többséget képeznek. Hogy Száknak valamikor Szuk lett volna a

neve, amint azt Fényes (i. m. 156. l.) állítja és amit aztán tőle mások is átvettek, az adatok nem igazolják, mert a falu a középkorban is, a törökvilág után is különböző alakban írva (Zak, Zaak, Szaak) mai nevén szerepelt, melyet egyesek szeretnék a Zách-család nevével azonosítani.

Szend.

A középkorban egyházas hely volt. 1788-ban Sz. Mária képével ékesített harangot találtak, melyet, míg csak az 1856. évi nagy tűzvészben meg nem semmisült, a katolikusok használtak. 1541-ben még szerepel 8 portával, 1543-ban pusztult el és csak a XVII. század második negyedében népesült be megint. Portáinak száma 1635-ben 4, 1639-ben 2½, de 1643-ban ismét újonnan telepített hely, 1649-ben már 9, 1699-ben 63¼ portája van, 1690-ben 15 gazda van, 1693-ban a 14 telket művelő gazdákon kívül 17 zsellér, 1694-ben 29 gazda. 1725-ben 38 gazda és 2 zsellér, 1720-ban 32 gazda és 7 zsellér lakta. Protestáns jobbágysai közül a vallásüldözések miatt sokan eltávoztak, de viszont sok Csallóközből kiülődött protestáns nemes telepedett le Szenden, 1768-ban ismét 39 gazda, 31 zsellér volt, azonkívül 22 armalista, 1 birkás és 21 iparos. 1828-ban összesen 114 jobbágyot írtak össze.

A XVII. században Szenden letelepedettek nagyjából reformátusok, kisebbrészt ág. evangélikusok voltak. A reformátusok mindjárt anyaegyházat is alapítottak, mely bár a vallásüldözések korában többször szünetelt, máig fennáll. A r. katolikusok, akik csak a XVIII. században kezdtek bevándorolni, 1772-ben váltak el Császártól és kaptak külön plébániát. Az ág. h. evangélikusok csak a türelmi rendelet után alakulhattak anyaegyházzá.

Az 1773. évi helységnévtár Szendet tót helységnek mondja, de tévesen. Az 1715-ben összeírt jobbágyok közt volt ugyan 2 tótnevű, de viszont Szend népességének nagy része református nemes volt, az evangélikus egyház nyelve is magyar volt. 1910-ben mindössze 7-en beszéltek tótul. 1920-ban 1133 lakos közül csak 1 tót volt és 2 német, a többi magyar, vallásra pedig 559 r. kath., 208 ref. és 344 ág. ev.

Szőny.

Ennek a római régiségei miatt is nevezetes helységnek a Duna mentén hosszan elnyúló területén a középkorban sok helység feküdt; a Duna partján, ahol most Szőnytől Gönyűig alig látni házat, egymást érték a lakott helyek, melyek azonban már a török első megjelenésekor elpusztultak; 1541-ben már csak Szőnyről és Füzitőről van említés.

Szőnyt a XVIII. század közepétől 1909-ig Ó-(Nagy-Öreg-)Szőnynek hívták, megkülönböztetésül a határában Komárommal szemben keletkezett Új-Szőnytől (ma Komáromújváros). A Komáromújváros mellett keletkezett Kísszőny-telep a háború után szintén kivált Szőny községből és Komáromújvároshoz csatlakozott.

Szőny az 1529. évi pusztulás után 1541-ben csak 2 portával szerepel. Fő közlekedési vonalra esvén, sokat szenvedett az erre vonuló csapatoktól, de kedvező fekvése, Komárom közelsége mindig vonzotta ide az embereket, békés időkben a megyének legnépesebb községei közé tartozott és mindig mezőváros volt. 1622-ig nem szerepel az adólajstromokban. Ebben az évben 11, 1635-ben 10, 1639-ben 6, 1649-ben 13¼, 1699-ben 215¼ portája volt. A jobbágyösszeírások szerint 1690-ben 32 gazda, 1693-ban, amikor a gazdák már 25 telket műveltek, közülük még 34 zsellér, 1694-ben 98 gazda, 1715-ben 60 gazda és 33 zsellér, 1720-ban 70 gazda, 1768-ban 84 gazda, 73 házas és 18 házatlan zsellér volt itt. 1768-ban 28 nemes családfő van kimutatva. A lakosság a hódoltság alatt egészen református volt. 1920-ban a községnek 3509 lakosa volt (1910-ben Kísszőnyvel 4285), köztük 1946 r. kath. és 1461 ref., de a katolikusok közül 750 a külterületen élt, a reformátusok közül ellenben csak 248, úgyhogy a belterületen a reformátusok ma is többségben vannak. A ref. egyház eredete visszanyúlik a XVI. századig, a XVIII. században ennek volt az országban a legtöbb paróchiális földje. Papjai közül többen viseltek püspöki tisztséget. A földesúr már 1741-ben helyi káplánságot állíttatott fel, mely 1787-ben plébániává emeltetett. Szőny népessége mindig tiszta magyar volt. Az 1900. és 1910. évi népszámlálásokban kimutatott idegenek a komáromi várnak szőnyi területen fekvő erődeiben (Csillagvár, Igmándi vár) lakó katonák voltak. 1920-ban mindössze 26 nem-magyar anyanyelvű van kimutatva.

Füzítő 1541-ben 3 portával szerepel az adólajstromban, de többet nem szerepel a lakott helyek közt. 1768-ban komáromi kertészeknek volt itt telepük. A múlt század 40-es éveiben keletkezett a cukorgyár, mely később keményítőgyárrá alakult át.

Tárkány.

A mai község területe három részből tevődött össze: Tárkány, Vasdinnye és Ölbő határából. 1541-ben csak Vasdinnye szerepel az adólajstromban 3 portával, de 1543-ban az is elpusztult.

Tárkány megszállására földesura, a pannonthalmi főapát több kísérletet tett. Kedvező feltételeket szabott a letelepedni szándékozókknak, a reformátusoknak még a prédikátortartást is megengedte.¹⁾ A főapát által 1651-ben és a török ispája és a főapát által 1672-ben kiadott szállítólevelekre jöttek ref. jobbágyok, papot is hoztak magukkal — a tárkányi ref. egyház szerepel a Lampe-Emter, ill. a Perlaki-féle jegyzékben —, de az elviselhetetlen adóteher miatt rövidesen eltávoztak. Ugyancsak eredménytelen maradt az 1698. évi kísérlet.²⁾ Maradandóan a falu csak 1714-ben népesült be.³⁾ 1715-

¹⁾ L. Pannonthalmi főapátság tört. IV. 413, 414. l.

²⁾ L. u. o. IV. 415. l.

³⁾ L. u. o. V. 325. l.

ben 19 gazda és 7 zsellér volt. Új telepesek érkezése révén 1720-ban már 28 gazdát és 5 zsellért, 1729-ben¹⁾ 37 gazdát, 21 zsellért és 11 lakót írhattak össze. 1759-ben összesen 76 jobbágy volt.²⁾ 1768-ban 62^{12/32} telken 75 gazda, 16 zsellér, 20 lakó volt, 1787-ben pedig 64^{20/32} telken 92 gazda, 43 zsellér, 34 lakó.³⁾ 1828-ban a jobbágyok összes száma 199-re emelkedett. Az új telepesek legnagyobbbrészt reformátusok voltak, prédikátoruk is volt, ezt azonban az 1720-as években a főapát elkergette, templomukat elvette s ettől kezdve a türelmi rendeletig nem volt szervezett egyházuk. A katolikus plébániát csak 1722-ben állították fel, a kath. templom egyik harangját — felirata szerint — még a reformátusok csináltatták. A katolikusok folytonos beszivárgása dacára a tulajdonképeni Tárkány népességének ma is 23%-a református.

Vasdinnye neve eredetileg csak Dinnye volt és a középkorban kettő is volt, Nagy és Kis jelzőkkel megkülönböztetve. Egyikük egyházas hely volt. Egykori birtokosairól, a Was-családról hívják Vasdinnyének. E néven is mindig két helység szerepel, Alsó- és Felső-Vasdinnyés. A XVII. században ideiglenesen benépesült ref. egyház is keletkezett itt, melynek papját 1674-ben a pozsonyi vértörvényszék elé idézték, de aztán ismét elnéptelenedett és ma is csak puszta. Több család kezén ment keresztül, míg 1755-ben csekély, ma is kisemberek tulajdonát képező szőlők kivételével a Batthyányiak szerezték meg: a Bach-korszakban az elkobzott Batthyány-birtokokkal együtt ez is a kincstár tulajdonába ment át, ma is állami birtok.

Ölbő már 1529-ben elpusztult és ma is csak egy major van rajta.

Vérteskethely.

A Kethely név első szótagában is rövid *e* van, nem hosszú *é*, amint azt több, idegen származású, vagy a vidéket nem ismerő szerzőktől kiadott térképen és könyvben olvashatjuk, mert községünk neve nem a *két* (kettő) számnévvel függ össze, mint a

somogymegyei Kéthelyé, hanem Pesty Frigyes szerint a *kedd* nap nevével s ehhez képest a Hetvehely, Szerdahely, Csütörtökhely, Szombathely nevekkel egy kategóriába tartozik. A Vértes jelzöt csak legújabbban, a vármegye helyneveinek hivatalos megállapítása alkalmával ragasztották az ősi névhez, az a nép előtt teljesen ismeretlen volt, még ma is idegenszerű s amellet helytelen is, mert Vérteskethely a Vértesen kívül esik és meglehetősen furcsa, hogy az ugyanazon hegység ellenkező, déli lejtőjén fekvő fejevármegyei község már régóta Bakonysárkány néven ismeretes. Kethely egyébként a középkorban Terjén (Teregen) néven is szerepelt és ez a neve még a XVII. században is előfordult. Vajjon nem lett volna-e célszerűbb feleleveníteni a régi nevet és a községet Terjén-Kethelynek nevezni.

Kethely mindjárt a török első megjelenésekor elpusztult, már a XVI. században történtek kísérletek benépesítésére, de eredménytelenül. A XVII. század derekán református magyarok szállták meg és egyházat is alapítottak. Papjukat 1674-ben a pozsonyi vértörvényszék elé idézték, de aztán a falu ismét elnéptelenedett s neve a XVII. század folyamán az adóösszeírásokban egyszer sem fordul elő. 1715-ben 6 gazda, 1720-ban 17 gazda, 5 zsellér, 1768-ban (36^{2/32} telek) 49 gazda, 12 zsellér, 10 lakó, 1 armalista, 1 árendás, 7 iparos, 1 zsidó, 1828-ban 114 jobbágy lakta. Új lakói nagyobbára ág. h. evangélikusok voltak, de kívülök voltak reformátusok és katolikusok is, ez utóbbiak a folytonos bevándorlás révén számbeli túlsúlyra jutottak, részükre a földesúr már 1766 körül templomot építtetett, plébánia felállítására irányuló törekvések azonban a hívek szegénysége miatt nem jártak eredménnyel, mindössze 1867—1869-ben sikerült a községnek helyi káplánt kapni. A két protestáns felekezet hívei csekély számuknál fogva szintén csak leánygyülekezeteket alkotnak. Innen van az, ami miatt Kethely kuriózumszámba megy a megyében, hogy három temploma van, de nincs egy papja sem.

IV. Tatai járás.

Agostyán.

Neve eredetileg Abostyán volt, ezen a néven szerepel még az 1541. évi adólajstromban, 3 portával. 1543-ban elpusztult és lakatlan puszta maradt 1731-ig, mely évben Eszterházy József würzburgi katolikus németekkel szállította meg. Ettől kezdve a németektől elferdített néven, Agostyánnak hívják. Német neve az Agostyán névnek az Ágostonhoz való hasonlósága miatt Augustin lett, s ugyanezen okból a falu védszentjéül is Szt. Ágostont választották. 1768-ban 34 gazda, 16 zsellér, 8 lakó, 3 iparos és 1

zsidó lakta. Lakosai ma is kizárólag kath. svábok, akik a szomódi plébániához tartoznak.

Alsógalla.

Eredetileg ez volt Felsőgallya (a magyar parasztlak még ma is így hívják), csak mióta a svábok lakják, azóta Alsógalla. Régente Kisgallyának is hívták, ezt a nevet a tót nyelvhasználat tartja fenn. A török által elpusztítottván, puszta maradt 1735-ig. Ebben az évben Eszterházy József elzászi svábokkal népesítette be. A jobbágyösszeírás szerint 1768-ban 47 gazda, 28 házas és 9 házatlan zsellér lakta. 1897-ben indult meg határában a szénbányászás az ekkor keletkezett telepen, melyből később Tatabánya lett, 1900-ban már 4881 lakosa volt. Ezért az 1900. évi

¹⁾ L. Pannonhalmi főapátság tört. V. 326. l.

²⁾ L. u. o. 327. l.

³⁾ L. u. o. 328. l.

népszámlálás Alsógallánál 5816 főnyi népességet mutat ki, de ebből Alsógallára — a mai területén lévő bányásztelepekkel együtt — csak 935 lakos esett. 1920-ban Alsógallának összesen 1336 lakosa volt, de ebből 554 a külterületen, a bányatelepeken és vasúti őrházakban lakott, a belterület népessége csak 782 volt, közülük 691 német anyanyelvű és 747 r. kath. Alsógalla 1800-ig Felsőgalla filiája volt, ebben az évben lett önálló plébániává.

Baj.

Az 1541. évi adólajstromban elpusztult faluként szerepel. A XVII. század elején települt újra, 1622-ben 4, 1635-ben 2, 1639-ben 1, 1649-ben $4\frac{1}{2}$ portát számlált. A török Bécs alól való visszavonulásában elpusztította. 1690-ben 5 gazda lakta, 1693-ban elpusztult helység, csak 1 mívelt telek és 14 zsellér volt benne, de 1699-ben már $23\frac{3}{4}$ portát, 1715-ben 14 gazdát és 2 zsellért, 1720-ban 26 gazdát mutatnak ki. A lakók ezideig reformátusok voltak, ref. anyaegyház is volt a helységben, papja 1674-ben megidézletett a pozsonyi vértörvényszék elé. 1712-től a reformátusok már csak levitát tarthattak. 1745-ben Eszterházy a ref. jobbágyokat elűzte s helyükbe mosonmegyei svábokat telepített. 1768-ban 33 gazda, 39 házas és 9 házatlan zsellér, 1 zsidó és 6 iparos lakott a helységben. 1920-ban a lakosok összes száma 991 volt, 18 kivételével mind katolikus, anyanyelvűre 884 német, 104 magyar és 3 tót. A községben a németek betelepítése óta kapucinus helyi káplán működik.

Bánhida.

Nevét a Rákos-folyó (ma Általér) Bán-hídjának (pons Bani) nevezett itteni áthidalásától vette. A XIII. században oppidum volt. A XV. században pedig két ilyen nevű helység említetik. Egyházas másképp Nagy- és Kis-Bánhida, melyek egyike Fejér megyéhez tartozott. A mai templom románstílusú oldalkapuja az Árpád-kori templom maradványa. 8000 kat. holdat meghaladó területe a bánhidain kívül a síkvölgyi és körtvélyesi határokat is magában foglalja. 1541-ben még 15 portával szerepel az adólajstromban, de 1543-ban elpusztult és csak 1622-ben települt újra. Református jobbágyok szálolták meg, akik egyidejűleg ref. egyházat is alapítottak, melyről 1712-ig történik említés, de az utolsó időkben nem volt se papja, se iskolája. 1635-ben 1, 1639-ben $\frac{1}{2}$, 1649-ben 4 portája volt. 1693-ban csak 5 gazda lakta. Az 1699. évi portajegyzékben nem szerepel. 1768-ban 75 gazda, 40 házas, 7 házatlan zsellér, 1828-ban 171 jobbágy családfő volt. 1715-ben 10 gazda és 16 zsellér, 1720-ban 29 gazda és 1 zsellér lakta s a családfők közül 1715-ben 6, 1720-ban 17 tót nevet viselt. A következő években magyar lakosai teljesen elhagyták s helyüket tótok foglalták el, akikhez később néhány sváb család vegyült. A svábok idővel eltótosodtak,

a családnevek elárulják származásukat. 1768-ban 75 gazdát, 40 házas és 7 házatlan zsellért írtak össze. 1828-ban pedig összesen 171 jobbágy családfő volt a faluban, mely már akkor is a járás legnépesebb helységei közé tartozott. A község népessége a szénbányászat megindulása óta különösen erősen növekedett nemcsak azáltal, hogy határában is keletkeztek bányatelepek, hanem azért, mert a bányák közelsége sok iparost, kereskedőt vonzott a községbe. 1920-ban a községnek 5005 lakosa volt, ebből 1915 a bányatelepeken. A községnek, a bányatelepek nélkül, 3090 főnyi lakosságából 44 volt német anyanyelvű, legnagyobb részük a szári sváboknak bérbeadott Körtvélyes-pusztán. Tót anyanyelvűnek csak 12 vallotta magát, a törzslakosság azonban szinte kivétel nélkül beszél még tótul (1910-ben az összes lakosok közül 1900 tudott tótul) és r. kath. vallású. 1920-ban volt 93 ref., 13 ág. ev., 30 zsidó és 8 egyéb vallású. A helységben 1732 óta van plébánia.

A bányatelepek népességének fejlődését, vallás és anyanyelv szerint való megoszlását Tatabányánál közöljük.

Dunaalmás.

A középkorban két Almás nevű falu volt: az egyik a Naszályhoz tartozó mai Pusztalmás határában s ezt másképp Újfalu-telkének hívták, a másik a mai Dunaalmás helyén, melyet később Révalmásnak is hívtak. 1541-ben csak a mai Dunaalmásról van említés, ezt is leégett, elhagyott helynek mondja az adólajstrom, de míg a másik Almás máig pusztá maradt, Dunaalmás már 1570-ben benépesült s ettől kezdve mindig lakott helyként szerepel. 1622-ben $2\frac{1}{2}$, 1635-ben 3, 1639-ben 1, 1649-ben $2\frac{1}{4}$, 1699-ben $34\frac{1}{2}$ portája volt. A jobbágyösszeírás pedig 1690-ben 13, 1693-ban a 8 telket művelő gazdákon kívül 23 zsellért, 1694-ben 21 gazdát, 1701-ben 39 gazdát, 1715-ben 21 gazdát, 1720-ban 22 gazdát és 1 zsellért, 1768-ban 66 gazdát, 1828-ban összesen 115 családfőt említ. A helység új alapítói reformátusok voltak, a ref. egyház egyidejű a községgel. A XVI. században rác naszádosok közül is egyesek itt telepedtek le. A XVIII. század folyamán kezdtek a katolikusok bevándorolni. A XIX. század első felében néhány olasz kőfaragócsalád is került Almásra. 1920-ban összesen 982 lakos volt, 9 kivételével mind magyar, vallásra pedig volt köztük 584 ref. és 379 r. kath. Plébánia 1808-tól fogva van, de már 1769-től volt a faluban helyi káplánság.

Dunaszentmiklós.

1715/20-ban Szomódhoz tartozó pusztaként szerepel. 1739-ben Eszterházy József országbíró által behozott németek alapították. Ma is kizárólag kath. svábok lakják, akik azonban erősen magyarosodnak. Egyházilag Szomód plébániához tartozik.

Felsőgalla.

A talavidéki magyarok ma is régi nevén Alsógallyának hívják, a svábok keresztelték el Felsőnek. Másik, régi Nagygallya nevét a tót nyelvhasználat őrizte meg. Már 1529-ben elpusztult és csak 1733-ban települt újra, amikor Eszterházy József elszázi svábokkal népesítette be, számukra itt 1742-ben plébániát is létesített, melyhez 1800-ig az alsógallaiak is tartoztak. A község népessége a szénbányászás megindulása óta nagyarányú növekedést mutat s 1920-ban a népszámlálás már 13.378 lakost talált. Az 1768. évi jobbágyösszeírás 41 gazdát, 38 házas és 9 házatlan zsellért mutat ki. Igaz, hogy ebből 10.947 egyén a felsőgallai határban keletkezett bányatelepeken, 282 Csákány pusztán és a vasúti állomáson és az őrházakban élt, magára Felsőgallára 2149 lakos jut, de 1890 óta amikor csak 1218 lakos volt, a falu népessége is majdnem megkétszereződött, mert sok bányaalalmazott lakik magában a községben, azonkívül a bányatelepek közelsége sok iparost és kereskedőt is vonzott Felsőgallára.

A falu belterületének 2149 főnyi népességéből 1451 német, 664 magyar anyanyelvű, vallására 1971 róm. kath., 63 ref., 24 ág. ev., 86 zsidó és 105 egyéb. A bányatelepek népességét vallás és anyanyelv szerint Tatabányánál közöljük.

Gyermely.

Területe a gyermelyi és az annál nagyobb gyarmati határokat foglalja magában, a középkorban mindkettő Esztergom megyéhez tartozott. A török világban végig hódolt terület volt és nem tudjuk, milyen viszontagságokon ment át. Gyermelyen 1645-től kezdve van ref. egyház, s ennek hívei később a Szomorról, Tarjánról, Zsámbékról és egyéb helyekről elüldözöttekkel gyarapodott, 1699-ben 30½ porta után adózott. A jobbágyösszeírások szerint 1715-ben 19 gazda és 4 zsellér, 1720-ban 21 gazda, 1768-ban 84 gazda, 2 házas és 3 házatlan zsellér, 1828-ban összesen 184 családfő volt. Az 1920. évi népszámlálás 1623 lakost mutat ki. 1063 róm. katolikust és 544 reformátust, akik 18 kivételével mind magyar anyanyelvűek voltak. A külterületeken 505-en laktak, 411 róm. kath. és 92 református, úgyhogy a belterület népességének még mindig jó 40%-a református.

Gyarmat az adólajstromokban nem szerepel. 1828-ban 20 jobbágyes család lakta.

Héreg.

A török világban végig hódolt terület volt, csak 1552-ben van róla említés, amikor a defter szerint 4 ház volt benne. Elpusztulva került vissza magyar kézbe, 1662-ben települt újra: bars megyei reformátusok szállották meg, akikhez utóbb imelyi menekültek járultak, 1693-ban már 12 telek és 7 zsellér van felvéve, 1699-ben 19½ porta után adózott. 1715-

ben 19 gazda, 1720-ban 24 gazda, 1828-ban összesen 54 jobbágy családfő volt. A helységgel egyidejű anyaegyház 1716-ig állott fenn. Ebben az évben a vármegye a ref. prédikátort elűzte, de 1787-ben az egyház helyreállított. Plébánia 1723 óta áll fenn. 1920-ban Héregnek 1337 lakosa volt, köztük csak 3 nem magyar, vallásra 907 kath., 421 ref.

Kecskéd.

Az Eszterházy József svábjai által újonnan alapított helységek egyike. 1750-ben keletkezett, 1768-ban 49 gazda, 29 házas és 9 házatlan zsellér lakta, volt azonkívül 1 zsidó és 7 iparos. 1828-ban 110 jobbágy családfő van felvéve. 1920-ban a községnek 999 lakosa volt, ebből 934 német és 977 katolikus. A plébánia egykorú a helységgel.

Környe.

Területe a környei, tagyosi és szentgyörgyi határokból áll.

Környe nevét — tekintettel az itt előkerülő sok római emlékre — szeretik Quirinium-ból származtatni. A középkori falu már 1529-ben elpusztult és csak több mint száz év múlva, 1633-ban történt kísérlet benépesítésére, de nem járt eredménnyel. Másodszor 1643-ban szállították meg. 1649-ben 4¼, 1699-ben 77¼ porta után adózott. A jobbágyösszeírások szerint 1669-ben 45 gazda, 1690-ben 15 gazda, 1693-ban a 10¼ telket művelő gazdákon kívül 10 zsellér, 1694-ben 20 gazda, 1715-ben 18 gazda és 3 zsellér volt. A lakosok idáig kizárólag magyarok és reformátusok voltak. Sok család neve bars megyei eredetre utal. A ref. egyház a községgel egyidejűleg keletkezett s noha Környe ú. n. artikuláris hely volt, a vallásüldözések során mégis elsőnek pusztult el. Szent edényei a kömlödi egyházhhoz kerültek. A következő esztendőekben kath. tótok jöttek a faluba s az 1720-ban összeírt 42 gazda közül 10 tót nevűt találunk. Azonban a tótok nem sokáig laktak itt, neveikkel később nem találkozunk.

Az 1745. év a legfontosabb Környe népesedési történetében. Ebben az évben a földesúr a reformátusokat elűzte s helyükbe mosonmegyei németeket telepített le Környén, számukra már a következő évben plébániát állított fel. 1768-ban 33³/₃₂ telken 64 gazda, 41 házas és 12 házatlan zsellért találtak, de az összeírtak közt csak 13 viselt magyar nevet. 1828-ban összesen 126 jobbágyes család volt.

Környe községnek 1920-ban összesen 2445 lakosa volt, 1484 a tulajdonképeni Környén, 961 a külterületen. Magának Környének népessége kétharmadrészben (1041) német, nem egész egyharmadrészben (451) magyar, vallásra, jelentéktelen töredék kivételével, r. kath. A puszták 645 főnyi népességéből 620 magyar anyanyelvű, 433 r. kath., 193 ref. vallású. A fejlődésben levő bányatelepnek

(Környebánya) 361 lakosa volt, köztük anyanyelvre 165 magyar, 115 német, vallásra 289 kath.

Szentgyörgy, a középkorban Szentgyörgyteleke néven szerepelt, 1529-ben elpusztult és 1594-ig pusztta volt. Az adólajstrom szerint ebben az évben kezdték megszállítani, de a telepítési kísérlet sikertelen maradt, mert Szentgyörgy többé nem említetik a lakott helyek között.

Tagyos, régebben Mesteri nevet is viselt és 1541-ben még 11 portával szerepel az adólajstromban, de már két év múlva elpusztult és csak a XVIII. században népesült be azáltal, hogy a Dallos-, Konkoly-, Csejthey-utódok közül többen itt telepedtek le.

Naszály.

A község területe a naszályi, billegi, grébicsi és pusztalalmási határokból áll.

Naszály a középkorban Lodomér néven szerepelt. 1529-ben elpusztult és csak 1633-ban települt újra, 1639-ben csak $\frac{1}{2}$ porta után adózott s azután egészen elnéptelenedett. Maradandóan 1643-ban települt be. A telepések mind magyarok és reformátusok, a ref. egyház egyidejű a községgel. 1649-ben 4, 1699-ben $58\frac{1}{2}$ portája volt. A jobbágyösszeírásban 1690-ben 10 gazda, 1693-ban a gazdákon kívül, akik 5 telket műveltek, 10 zsellér, 1694-ben 17 gazda, 1715-ben 20 gazda és 3 zsellér, 1720-ban 21 gazda, 1768-ban 65 gazda és 3 zsellér, 1828-ban összesen 131 családfő szerepel, 1920-ban a községnek 1537 lakosa volt, 3 kivételével csupa magyar. Vallásra 967 volt ref., 540 r. kath., de a belterület 1042 lakosa közül csak 170, a külterületek 495 főnyi lakosságából ellenben 370 volt katolikus.

Billeg a középkorban Bylla néven falu volt, a hódoltság alatt nem szerepelt lakott helyként.

Grébics, valamikor bessenyő telep, 1541-ben még 4 portával szerepelt az adólajstromban, de aztán elpusztulván, máig pusztta maradt.

Pusztalalmás. Már 1529-ben elpusztult és a hódoltság alatt sohasem szerepelt lakott helyként. Előnevét is azért kapta, megkülönböztetésül a mai Dunaalmástól, mely a hódoltság alatt is lakott hely volt.

Neszmély.

Történeti nevezetessége, hogy itt halt meg Albert, az első Habsburg király. A XVIII. század végétől hora miatt híres és az ország egyik borvidéke lőle veszi nevét. A középkorban város volt és részben Esztergom megyéhez tartozott. Középkori, fallal körülvett csúcsíves temploma ma is használatban van.

A török háborúk alatt — a Duna partján, nagyforgalmú országút mellett lévén — sokat szenvedett, de többnyire lakott hely volt. Lakosai már a XVI. század második felében reformátusok voltak. A neszmélyi ref. egyház a megyében a legrégebbek

közé tartozik, még a XVI. századbéli anyakönyveiből is vannak kivonatok. 1541-ben 8 portát számolt. 1543-ban török uralom alá került s 1552. évi defter szerint 6 ház állott benne. 1559-ben 2 portával és 21 zsellérral van felvéve az adólajstromba. 1565-ben nem hódolt helység és 3 porta után adózik. 1566-ban elhagyott, lakatlan hely. 1576-ban a megyei összeírás szerint 16 porta, a defter szerint 16 ház van benne. Ezután félszázadig nem találkozunk vele. Portáinak száma 1622-ben és 1635-ben 2, 1639-ben és 1649-ben 1, 1699-ben $32\frac{1}{2}$. A jobbágyösszeírásokban 1690-ben 7 gazda, 1693-ban a gazdákon kívül, akik 13 telket művelnek, 18 zsellér, 1694-ben 30 gazda, 1715-ben 37 gazda, 1720-ban 51 gazda, 1768-ban ($9\frac{20}{32}$ telek) 52 gazda és 116 zsellér, 1828-ban 208 családfő szerepel. A XVI. és XVII. századokban (részben rác) naszádosok laktak Neszmélyen s a jobbágyokon kívül itt tekintélyes számú nemesség is volt (1699-ben 21 családfő). 1920-ban a községnek 1295 lakosa volt, közülük anyanyelvre 1240 magyar, vallásra 841 ref., 396 r. kath.

Oroszlány.

A megyének ma egyetlen ág. ev. tót községe; területe a majki és Mindszenti határokat is magában foglalja.

Oroszlány még a XVIII. században is Oroszlánkő néven szerepelt s közelében feküdt a hasonnevű vár, melynek romjai 1733-ban még fennálltak, de aztán széthordattak. A helység a török első megjelenésekor elpusztult — a hódoltság alatt egyszer sem szerepelt lakott helyként — csak a XVIII. század elején népesült be. Trencsénmegyei ág. ev. tótok szállták meg, akik a helységgel egyidejűleg megalapították az ág. ev. egyházat is. A tótok közé később néhány német kath. család is települt. A jobbágyösszeírás szerint 1715-ben 19 gazda és 12 zsellér, 1720-ban 24 gazda, 1768-ban 117 gazda, 35 házas és 20 házatlan zsellér, 1828-ban összesen 289 jobbágy családfő lakta. 1920-ban a községnek 1527 lakosa volt, ebből 1157 ág. ev. és 306 kath., 56 német, a többi anyanyelvre magyar, de az 1910. évi népszámlálás szerint az akkor összeírt 1295 ág. ev. közül 1215 beszélt tótul.

Majk. A Vértesnek eme gyönyörű helyén a középkorban premontrei prépostság volt. A török által elpusztítván, lakatlan hely marad 1733-ig, ebben az évben Eszterházy József kuruccá lett testvére büneinek kiengeszteléséül kamalduli kolostort alapított. A rend feloszlatása után a templom lebontatott, (ma csak a tornya áll), a kolostorból posztógyár lett, ezidőszent a főépület vadászkastély, a cellák pedig cselédházakul szolgálnak. Az egész volt zárda a műemlékek közé soroztatott.

Mindszent. A hódoltság ideje alatt neve nem fordul elő a lakott helyek között.

Szomód.

1541-ben még 6 portája volt, 1543-ban elpusztult és pusztá maradt a következő század elejéig. Úgy látszik 1620-ban szállták meg, a ref. egyház legalább ebben az évben keletkezett. 1622-ben $8\frac{1}{2}$, 1635-ben 5, 1639-ben 2, 1649-ben $6\frac{1}{4}$, 1699-ben 44 porta után adózott. A jobbágyösszeírások 1690-ben 22 gazdát, 1693-ban a 29 telket művelő gazdákon kívül 7 zsellért, 1694-ben 24 gazdát, 1701-ben 55 gazdát, 1715-ben 23 gazdát és 11 zsellért, 1720-ban 32 gazdát és 4 zsellért mutatnak ki. A XVIII. század közepén a földesúr a reformátusok mellé kath. svábokat telepített a faluba, számukra 1763-ban plébániát állított s ugyanakkor a ref. istentiszteletet betiltotta. A reformátusok egyházukat csak 1784-ben állíthatták vissza. 1768-ban 108 gazda, 16 házas és 12 házatlan zsellér, 1828-ban összesen 207 jobbágy családfő volt. A Szomódra telepített németek utódai, ma már majdnem teljesen elmagyarosodtak. A községnek 1920-ban 1502 lakosa volt, 902 r. kath. és 590 ref., a katolikusok közt már csak 56 német anyanyelvű volt. 1910-ben 875 katolikus közül 408 tudott németül.

Szomor.

A megyének legkeletibb, Esztergom, Pest és Fejér megyék közé ékelődő községe, mely legutoljára került Komárom megyéhez. 1715 előtt nem szerepel a komárommegyei adólajstromokban, bár már előbb is népes helység volt. Területe a szomori és somorodi¹⁾ határok összeolvadásából keletkezett s ezek közül Szomor eredetileg Pilis, Somodor pedig Esztergom megyének képezte részét. A somoroi határban a középkorban két helység állott: Symegh és Symodor, királynői vincellérektől lakott helységek, melyeket 1274-ben Izabella királyné a nyúl-szigeti apácáknak adományozott. A határ leírásában a köv. jó magyar helynevek szerepelnek: Tétényfő, Kékmál, Előmál, Árnyékmál, Meggyesmál, Borosmál, Borbájlóhegy, Sóskútvölgy²⁾.

Ez az egész vidék már 1529-ben elpusztult és a török végleges kivonulásáig hódolt terület maradt. Szomor még a török világban benépesült, míg az ezóta vele mindig együtt említett Somodor máig pusztá maradt. Mindkét helység gyöngyösi Nagy János semptei kapitány birtoka volt, akitől 1690-ben id. Pázmándy Gergely vette meg s a Pázmándyak kizárólagos birtoka maradt 1744-ig. Ebben az évben a Pázmándy-család kömlői birtokrészek fejében Szomor-Somodor nagyobb részét peralkuval átengedte szlavnicai Sándor Mihály bárónak. 1715-

¹⁾ Somodor nevét sokszor Szomor analogiájára, Szomodornak írják, de tévesen; Szomor neve a középkorban Zamur (z = sz), Somodoré pedig Symodor (s = s) volt.

²⁾ L. Árpádkori Új Okmánytár XLI. A Pázmándy levéltárban is megvan.

ben 20 gazdát, 1 zsellért, 1720-ban 22 gazdát írtak össze. A lakosok kizárólag magyarok és reformátusok voltak, anyaegyházzal. Sándor Mihály, mihelyt birtokába vette Szomort, telkeiről elkergette a reformátusokat és helyükbe katolikusokat telepített, túlnyomó részben németeket, de hogy tótok is voltak köztük, mutatja, hogy a falu egyik utcáját máig Tót-utcának hívják. 1758-ban Sándor báró elvette a ref. templomot, átadta a katolikusoknak s a következő évben plébániát alapított. 1768-ban a telkek számát $8\frac{7}{32}$ -ben állapították meg s azt akkor 48 gazda, 20 zsellér művelte, kívülük volt még 6 iparos. 1787-ben már 60 gazda, 37 házas és 14 házatlan zsellér, 1828-ban pedig összesen 102 jobbágy lakott a faluban.

Tardos.

Ez a márványbányáiról híres község a középkorban Esztergom megyéhez számított, egyháziilag ma is az esztergomi főegyházmegyébe tartozik. Csak a XVIII. század derekán népesült be, földesura, a primás, tótokkal szállította meg. 1828-ban 149 jobbágycsalád lakta. 1920-ban 1786 lakosa volt, ebből 1561 főt, vallásra 2 ref. kivételével mind katolikus. A plébánia 1765-ben állított fel.

Tarján.

A török világban végig hódolt terület volt. 1699-ben $29\frac{1}{2}$ porta után adózott. A jobbágyösszeírásokban 1690-ben 4 gazda, 1693-ban az 5 telket művelő gazdákon kívül 11 zsellér, 1694-ben 13 gazda, 1715-ben 10 gazda, 1720-ban 19 gazda van felvéve. Lakosai ez időben még magyarok és reformátusok voltak, itt is kezdettől volt ref. anyegyház, papja 1674-ben megidézett a pozsonyi vértörvényszék elé. Az eklézsia 1758-ban szűnt meg s aztán csak a türelmi rendelet után kelhetett új életre. A vallásüldözések során a ref. jobbágyok egy része távozni kényszerült. A XVIII. század 30-as éveiben Eszterházy József annyi németet telepített ide, hogy Tarján lett a megyében a legnagyobb német helység. 1758-tól kezdve van a helységben plébánia, mely az esztergomi főegyházmegyéhez tartozik, annak emlékéül, hogy régen (a középkorban) a helységet is Esztergom megyéhez számították. A németek a magyaroktól teljesen elkülönülve helyezkedtek el. 1768-ban a helység 53 jobbágytelekből állt s azt 88 gazda, 82 házas és 22 házatlan zsellér művelte. 1828-ban a népesség összesen 269 jobbágycsaládból állt. 1920-ban a község 2007 lakost számlált, ebből 1687 német és 314 magyar, ez utóbbiak közül 218 ref.

Tata.

A megye dunántúli részének minden tekintetben legfontosabb helye, mely az ország történetében is nevezetes szerepet játszott, jelentőségre sokszor Komáromot is felülmulta. A város magvát a Szent István idejében keletkezett Szent Péter és Pál apos-

tolokról nevezett bencés apátság képezte. Ekörül épült az alapítójáról, Deodatusról Tatának nevezett helység. Eleinte egészen az apáté volt, utóbb nagyobb része nemesek birtoka lett. A nemesek részét a XV. század legelején Zsigmond király szerezte meg. Erődített vadászkastélyt épített, melyben udvarával együtt sokszor tartózkodott, sok oklevele van innen keltezve. Már mikor Tata nagyobb része nemesek kezére került, a várostól északra új helység keletkezett, melyet a régi ezután Ó-nak nevezett Tatával szemben Új-Tatának neveztek, ez volt a mai Tóváros elődje. Ebben telepedtek le a Zsigmond udvarához tartozók is, akik úgy látszik nagyobbára idegenek voltak. Új-Tatát ezóta kezdték Tóvárosnak Tót-Tatának hívni. Ó-Tatától délre és nyugatra még két másik helység is keletkezett: Alsófalú és Felsőfalú, az előbbi a mai Kocsi- és Komáromi-uccák közötti területen, az utóbbi a Kálvária (Szent Iván)-hegy lejtőjén. A királyi váron kívül ebből a négy részből állott Tata a középkor végén. Tóvároson laktak idegenek is. Ó-Tatának és a hozzácsatlakozó két falúnak azonban csupa magyar lakosa volt. Tatán ebben az időben mintegy 500 tagú zsidó kolónia is volt. A névszerint is megemlégett tatai zsidók egyike magyar nevet viselt. A zsidókat Korvin János herceg űzette ki a városból. Mindegyik városrésznek meg volt a külön plébániája és idővel az ősi apátság mellett a Szentiván-hegyen újabb apátság is keletkezett.

1541-ben, amikor a város már háromszor volt török kézen és közben Szapolyai is bírta, még mindig 29 portával szerepel az adólajstromban. 1543-ban az egész vidékkel együtt Tata is török uralom alá került s ekkor a város elpusztult és egészen 1603-ig csak a vár állt, mely ezen évig, midőn végleg elvették a töröktől, hol magyar, hol török kézen volt. A város csak a XVII. század elején települhetett újra, 1622-ben még csak 8 portát számolt, 1638-ban már 38-at, de ebből azonban 3 még pusztá volt, 27 pedig szabados, azaz újonnan telepített. 1699-ben már 217 $\frac{3}{4}$ porta után adózott.

A városban vonta meg magát sok nemes és az iparosok száma is egyre növekedett. 1690-ben 6 nemes és 60 jobbágy családfő volt, 1693-ban a 24 telket művelő gazdákon kívül volt 61 zsellér, 1694-ben 94 gazda, 1701-ben volt 31 nemes és 254 jobbágy családfő. 1715-ben a nemeseken kívül lakott a városban 122 gazda, 81 zsellér és 63 iparos, köztük 32 csapó; 1720-ban volt 181 gazda, 3 zsellér és 81 iparos, köztük 38 csapó. 1768-ban 129 $\frac{19}{32}$ telken élt 235 gazda, 55 házas és 10 házatlan zsellér, továbbá 191 iparos, köztük 34 csapó. Tata a XVIII. század folyamán számottevő ipari gócponttá lett; soha be nem fagyó bővizű forrásai különösen kedveztek a vízierőt igénylő iparok (malmok, kallók) fejlődésének.

Tatát a XVII. század elején nagyrészt a Duna-Tisza közéről való református magyarok népesítették be, de a várban szolgáló katonák közül is többen telepedtek le a városban, a Hajdu- és Katona-utca tőlük kapta nevét. A hosszú török uralom dacára csak egy család török eredetű. Idővel tótok, majd egyre nagyobb számban jöttek németek is, nemcsak iparosok, hanem földművesek is.

1715-ben az összeírt 266 családfő közül 7-nek volt német és 8-nak tót neve, 1720-ban 265 közül 2 viselt német és 13 szláv nevet, 1768-ban azonban a 300 földművescsalád közül majd egy harmadrész, a 191 iparos családfőnek pedig szinte a fele idegen nevű volt. Már a XVIII. században sok zsidó telepedett le Tatán, leginkább a Váralja nevű városterületen. Számuk a múlt század 40-es éveiben meghaladta az ezret, de aztán nagy részük elvándorolt. A cigányok is mindig számosan voltak Tatán, 1893-ban 109-et írtak össze. A szénbányászat megindulása után a város népessége 1900-tól 1910-ig csökkent, amennyiben a napszámosok egy része Tatabányára költözött. 1910-től 1920-ig azonban már ismét emelkedés mutatkozik. Az 1920-ban összeírt 6467 lakos között csak 100 német, 25 tót és 25 egyéb anyanyelvű volt, a többi mind magyar, de 1910-ben a 3353 kath. magyar közül 501 tudott németül és 90 tótul.

Vallásra a város lakossága a XVII. században még tiszta ref. volt, 1697-ben mindössze 7 kath. család volt a polgárok közt.

A XVIII. század folyamán azonban egyre több kath. költözött a városba, különösen németek s a század közepén már többségben voltak. 1920-ban a népesség vallása így oszlott meg: volt 3648 róm. kath., 2303 ref., 110 ág. ev., 387 zsidó és 19 egyéb. A ref. anyaegyház a város újjáalakulásakor keletkezett, 1759-től a türelmi rendeletig szünetelt. Az 1543-ban megszűnt ősi katolikus plébánia tényleg már 1689-ben restauráltatott, de jogviszonyai csak 1715-ben rendezettek. Restaurálásakor ez volt az egyetlen katolikus egyház a megye dunántúli részén. A rabbinátus a múlt század 60-as éveiben rendszeresítetett.

Tatabánya.

1897-ben keletkezett, mint Alsógallához tartozó bányatelep, akkor még általában Kolóniának hívták. 1902-ben lett önálló községgé, akkor kapta mai nevét. 1900-ban már 4881 lakosa volt. Az 1910. évi népszámlálás 8104, az 1920. évi 8491 lakost mutat ki. Azonban az eleinte csak alsógallai, (ill. a mai tatabányai) területen megindult szénbányászás idővel kiterjesztetett a szomszédos községek területeire is, ott szintén keletkeztek új telepek. Ez új telepek, bár megmaradtak a régi községi kötelékükben, szervesen összefüggnek Tatabányával; az összes tatabányai bányatelepek népessége 1920-ban majdnem 22.000 lélek volt, de kívülük sok bányában foglal-

toskodó lakott Bánhidán, Felső- és Alsó-Gallán, sőt távolabbi községekben is. A bányák megnyitása után sok iparos, kereskedő költözött Bánhidára, Felsőgallára is, ezeken a helyeken így sok üzlet keletkezett; a bányászat által e községek belterületének népessége is emelkedett, a földtulajdonosok pedig a bányászati jog eladásából megvagyonosodtak. A bányatelepek népessége nagyon kevert; minden vármegye, minden nyelv és vallás képviselve van. A róm. kath. és ref. vallásúaknak van helyben lelkeségük. A bányatelepek népességének fejlődését 1900-tól 1920-ig, valamint vallás és anyanyelv szerint való megoszlását 1920-ban a következő adatok mutatják:

É v Année	Tatabánya község	Felső- galla	Alsó- galla	Bán- hida	Az egész bányavidék
		területén lévő bányatelepek			
n é p e s s é g e					
1900-ban összesen .	4.881	28	—	—	4.909
1910-ben „ . . .	8.104	7.575	699	776	17.154
1920-ban összesen .	8.491	10.947	554	1.915	21.907
anyanyelv szerint:					
magyar	6.976	9.015	417	1.568	17.976
német	648	1.141	101	194	2.084
tót	402	344	16	97	859
egyéb	465	447	20	56	988
vallás szerint:					
róm. kath.	6.892	8.963	405	697	17.957
ref.	954	1.306	98	146	2.504
ág. ev.	389	424	25	38	876
izr.	112	57	19	2	190
egyéb	144	197	7	32	380

Tóváros.

Tata külvárosa volt, — tulajdonképp ma is az — mely Új-Tata néven már a XIII. században felbukkan. Várossá a XV. században lett, midőn Zsigmond király udvarához tartozók itt a kir. kastély tövében telepedtek le. Ekkor kezdték lakói után Tót-Tatának vagy Tótvárosnak is nevezni. Külön plébániája volt. 1541-ben még 12 portával bírt. 1543-ban Tatával együtt elpusztult és lakott helyként — legalább Tatától elkülönítve — újból csak 1720-ban tűnik fel, amikor 31 jobbágy lakta, köztük 12 tót nevű. Ebben az időben is, mint végig az egész XVIII. században, Tótváros volt a neve; 1768-ban 41 házas és 33 házatlan zsellércsaládot írtak össze benne, de népessége már a XIX. század elején meghaladta a 4000-et és nem maradt sokkal Tata mögött. 1920-ban 5085 lakosa volt, ebből 132 német, 21 tót, 47 egyéb nem magyar. 1910-ben 4901 lakos közül 177 volt német és 43 tót anyanyelvű és a magyar anyanyelvű katolikusok közül 681 beszélt németül és

124 tótul. Vallás szerinti megoszlás 1920-ban: 3697 róm. kath., 806 ref., 148 ág. ev., 401 zsidó, 33 egyéb. Száz évvel ezelőtt még csak 279 protestáns volt, zsidó pedig egyáltalában nem lakott a városban. A cigányok népes kolóniát alkotnak, mely 1893-ban 113 tagot számlált. 1744 óta kapucinusok vannak Tóvároson, de a város nem önálló plébánia, hanem Tata filiája. A reformátusok és zsidók is egyháziilag Tatahoz tartoznak.

Vértessomló.

A mellette emelkedő hegytől kölcsönzött neve eredetileg csak Somló, a középkorban Somolya volt. A török által elpusztítottván, határát Pusztasomló néven ismerték. Ezen a néven szerepel 1735-ben is, mikor Eszterházy József svábokkal népesítette be. Új lakosai a magyar nevet Zsömlőre fordították ezt a nevet viselte a község 1890-ig, amikor a Vértessomló nevet vette fel. Az egyetlen helység a megyében, mely földrajzi szempontból jogosan viseli a Vértessomló jelzőt. Csánkinál azonban Bakony-Somló néven is szerepel. A németek itt-ott Schemlingnek hívják. 1848-ban 46 jobbágycsalád lakta. 1920-ban a községnek 1102 lakosa volt, köztük 959 német és 1046 katolikus. 1789-ig Vértessomló fiókegyház volt, 1787-ben a falu helyi káplánt kapott, 1813-ban pedig elválasztatott Környétől és önálló plébániává emeltetett. A falun kívül álló, Sárlos Boldogasszony tiszteletére épült temploma mellett a XVIII. században remetelak volt. A templomban levő híres kegyképhez évenként a sváb búcsúsok ezrei zarándokolnak.

Vértesszöllős.

1909-ig egyszerűen Szöllősnek hívták és mai nevével csak azután ruházták fel, midőn a község a felajánlott és szerintem helyesebb Tataszöllős nevet nem fogadta el. 1541-ben 4 portája volt, de már két év múlva elpusztult s lakatlan pusztá maradt majdnem 170 esztendeig. 1717-ben szállították meg. A jobbágyösszeírásban 17 gazda és 3 zsellérral szerepel, akik közül még 5 tót nevet viselt. 1733-ban Eszterházy József nyitra- és trencsénmegyei tótlat telepített a helységbe, 1828-ban 115 jobbágycsaládot írtak össze. 1920-ban 1504 lakosa volt, köztük 673 magyar és 804 tót, 1910-ben azonban 1392 lakos közül még 1150 volt tót és a 178 magyar (köztük 16 zsidó) közül 106 (köztük 15 zsidó) beszélt tótul. A lakosság elenyésző töredék (1920-ban 31 egyén) kivételével katolikus. Szöllős 1866-ban kapott plébániát. 1733-tól idáig Tata filiája volt, de egy kapucinus helyi káplánként működött.

Vértestolna.

1733-ban alapították az Eszterházy József által betelepített svábok. A járásnak mindig egyik legkisebb községe volt. 1920-ban mindössze 643 lakosa volt, köztük 570 német, 44 magyar és 19 tót,

vallásra mind katolikus. Előbb Bánhida filiája volt, de az anyaegyházról való távolságára való tekintettel, 1743-ban külön plébániát kapott. 1909-ig

egyszerűen Tolna volt a neve és először a — nézetem szerint — sokkal megfelelőbb Kistolnának neveztek el.

V. Komárom és Komáromújváros.

Komárom.

1892-től, míg csak 1919-ben cseh-től impérium alá nem került, a Duna jobb partján, a vele szemben fekvő Komáromújváros is hozzá tartozott. Határa a Csallóköz legdélibb csücsát foglalja magában, de kis darabon a Vág-Duna balpartjára is áttérjed. A csallóközi részen a középkorban több helység szerepelt: a Komárom városába olvadt Szent-Andrásfalun kívül Várkeszi és Bene; ezek azonban a középkoron túl lakott helyekként már nem említetnek, emléküket ma csak a hasonló nevű dűlők tartják fenn.

Komárom világhírét várának köszöni. Ez eredetileg csak az Óvárból állott, a XVII. században épült hozzá a többször, legutóbb a napoleoni háborúk alatt kibővített Újvár, végül az abszolút korszakban a Nádor-vonallal egészítette ki. A vár a XVI., XVII. században Magyarországnak és egész Nyugat-Európának védőbástyája volt. 1529-ben a német helyőrség megszökése után ugyan bevonult a várba a török, de rövid idő múlva elhagyta, később pedig a vár minden támadással dacolt, Bethlen sem bírta bevenni.

A vár nagy hatással volt a város fejlődésére. Egyrészt a vár sok embert vonzott védelmet biztosító falai közé, másrészt a város a sűrű ostromok alatt ismételen el is pusztult; nem egyszer maga az őrség gyújtotta fel. Maga a régi Komárom nem a mai város helyén állott, hanem jobban keletre, az Óvár szomszédságában, de az Újvár építésekor legnagyobb része lebontatott. Az ekkor keletkezett városrészek közül az egyiket, mert a nemesi telkeken épült: Kúriának, a másikat, mely a Vág régi elhagyott medrében keletkezett: Velencének hívták. 1549-ben a városnak még 42 portája volt, 1556-ban és 1559-ben 13, 1576-ban 25½. 1594-ben az egész város leégett. 1600-ban 50, 1604-ben 80 lakható házat találtak benne. 1610-ben csak 6, 1635-ben 9, 1639-ben 5, 1649-ben 9 portát számlált.

Komárom a törökvilág után a XIX. század közepéig, amíg a Duna volt legfontosabb kereskedelmi utunk, az ország első gabona- és fakereskedő helye volt és ennek megfelelőleg legnépesebb városaink közé tartozott. 1715-ben 8321 lakost számlált, többet mint Pozsony, Kassa vagy Pest. 1775-ben 9745 lakost írtak össze. A XIX. század elején Nagy Lajos szerint 17.782 lakosa volt és még ekkor is csak Pest, Debrecen, Pozsony, Szeged, Szabadka, Buda, Miskolc, Újvidék és Székesfehérvár voltak népesebbek. Fényes szerint a város népessége meg-

haladta a 20.000 lelket. A szabadságharc után azonban a népesség elköltözés folytán hirtelen megfogyatkozott, 1850-ben mindössze 11.214 lakos van kimutatva. A következő években épültek ki a fő vasútvonalak, melyek Komáromot elkerülték s ez által tönkretették. Ezóta Komárom lett leggyengébben fejlődő városaink egyike. 1857-ben 11.951, 1869-ben 12.256, 1880-ban 13.108 polgári lakosa volt, 1880-tól 1890-ig a népesség 32 fővel csökkent. 1891-ben elkészült a várost a Dunántúllal összekötő állandó híd, 1892-ben a városhoz csatoltatott a vele szemben fekvő Újszöny, öt év múlva megnyílt a csallóközi vasút, mindez nagy hatással volt a város fejlődésére s a város összes polgári és katonai népessége — mindkét parton — 1900-ban 19.996, 1910-ben 22.337-re emelkedett. Ugyan-ezekben az években balparton lakó polgári egyének száma 14.256, ill. 15.340 volt. A város balparti részének cseh-től impérium alá jutása, a dunántúli részekről való elzárása ezen rész fejlődését teljesen megakasztotta. A cseh-től népszámlálás szerint az 1919-ben a balparti résznek csak 16.552 lakosa volt, 1910-hez képest tehát a népesség mintegy 2000 fővel csökkent.

Komárom lakossága a XVI. századig — eltekintve egy-két idevetődött német egyéntől — színmagyar volt, magyar jellegét azután is megőrizte, bár a XVI. század folyamán sok idegen elem került falai közé. A Habsburgok, mihelyt megszerezték a várost, várát német katonasággal rakták meg; még a XVI. században sok rác naszádos került a városba. 1556-ban a helyőrség 400 német gyalogosból, 150 lovasból és 528 naszádosból, 1577-ben egy zászlóalj német gyalogosból, 300 lovasból és 660 naszádosból, 1585-ben 400 német gyalogosból, 200 lovasból és 33 naszádból állt. A német katonák közül is sokan a városban telepedtek le, német iparosok is költöztek be, úgy hogy a népességben egyre több német nevűt találunk. A XVII. században a német evangélikusok külön templommal és iskolával bírtak. De a németek száma a magyarokénál mindig jóval csekélyebb volt. 1715-ben 719 családfő közül 657 volt magyar, 45 német, 17 szláv nevű, 1720-ban 932 családfő közül 777 magyar, 93 német, 43 szláv, 2 olasz nevű. 1739-ben a magyar „oskola mester“ 30 ft. fizetést kap, de a német csak 15-öt. A Komáromba került németység hamar elmagyarosodott, 1850-ben 11.254 lakos közül már csak 299 volt német. 1910-ben az egész város 22.337 főnyi összes népességéből 998 németet írtak össze, ebből azonban 539 katona

volt. 1919-ben a cseh-tót népszámlálás az impériumuk alá tartozó Komáromban 16.552 lakos között 247 németet talált.

A rácok a XVI. századtól kezdve jelentős szerepet játszottak a városban. Akkoriban jóval löbben voltak mint a németek. 1673-ban áttértek a katolikus vallásra s azután mind ezek, mind az ezután bevándoroltak teljesen elmagyarosodtak.

Komárom volt a tutajosok főállomása, ahová békében évente 18—20 ezer tutaj érkezett. Újabban Nyitra megyével képezett egy hadkiegészítő terület — a helyőrség egy része tótokból állt, rendes tót lakossága azonban a városnak sohasem volt. Az 1910-ben kimutatott 684 tót közül 616 katona volt és csak 68 polgári egyén. A városnak cseh-tót impérium alá kerülése után a csehek és tótok száma, az iderendelt hivatalnokok, katonák révén jelentékenyen emelkedett, az 1919. évi népösszeírás 2441-et mutat ki.

A zsidók Komáromban, miután szabad királyi város lett (csekélyebb számban 1745 előtt is laktak a városban), csak II. József óta telepedhettek le, de már a XIX. század elején 400-nál többen voltak, 1910-ig pedig számuk majdnem 2400-ra szaporodott. A cseh-tót uralom alatt álló Komáromban 1919-ben 2108 zsidót írtak össze.

Komárom volt a legelső helyek egyike az országban, ahol — német helyőrsége révén — a protestantizmus megvetette a lábát. Már 1527-ben volt a várban evangélikus templom, s a prot. istentiszteletekre a német polgárok is eljártak. A magyarok csak később, Huszár Gál buzgólkodása folytán tértek át az új hitre, úgyhogy a XVI. század 60-as éveiben már a város túlnyomórésze protestáns volt, a katolikus plébánosnak is távoznia kellett. A plébánia csak 1626-ban állíttatott vissza, előbb nagyszombati ferencesek látogatták időnként a csekély számú katolikuságot. A protestánsokon kívül ez időben a gör. keletiek voltak jelentékenyebb számban. 1649-ben telepedtek le a városban a jezsuiták és működésük eredményeképp egyre többen tértek át a katolikus vallásra. 1666-ban a városnak már katolikus bírása van. 1670-ben és 1672-ben elvették a reformátusok és lutheránusok templomait, papjaikat kiűzték. 1673-ban a katolikusok száma a rácok átlerése következtében nagy mértékben növekedett. 1683-ban a reformátusok egy részének távoznia kellett. 1686-ban már a katolikusok voltak többségben. A városban ekkor mintegy 500 ház közül 380-ban kizárólag katolikusok laktak. Az üldözések dacára a protestánsok a város népességének továbbra is jelentékeny részét alkották. 1716-ban 904 ház közül 489 katolikus, 393 protestáns, 22 rác birtokában volt. 1775-ben 5550 katolikkal szemben 4195 volt nem kath. A XIX. század elején Nagy Lajos szerint volt 10.591 kath., 6526 prot., 256

gör. kel. és 409 zsidó. 1850-ben 11.214 lakos közül pedig 5788 kath., 3849 ref., 377 ág. ev., 52 gör. kel. és 1149 zsidó. 1919-ben a cseh-tót népszámlálás adatai 16.552 lakos közt 10.314 katolikust, 3594 reformátust, 393 ág. ev.-t és 2108 zsidót talált.

A türelmi rendelet után mindkét felekezeten levő protestánsok visszaállították már a XVI. században fennállott, de a vallásüldözések miatt szünetelő egyházukat, a reformátusok több évtizeden át kollégiumot is tartottak fenn. A hajdan népes és gazdag gör. keleti egyház azonban már csak névleg áll fenn. A zsidóknak két rabbijuk van, külön hitközségben szerevezkedtek a neologok és külön az orthodoxok.

Komáromújváros.

Komáromújváros határában a középkorban több helység feküdt, melyek közül a legfontosabb Monostor volt. Ez 1541-ben még 5 portával szerepel, neve azonban ezentúl nem fordul elő a lakott helyek között. Magának Komáromújvárosnak helyén állott Rév-Komárom, melynek neve később a túlparton fekvő Nagy-Komáromra ruháztatott át. A mai Komáromújváros magvát azonban az a telep képezi, mellyel először 1768-ban találkozunk. Ekkor még neve sem volt, az itt levő, Szőnyhöz tartozó házak „a dunai átkelésnél” szavakkal jelöltettek meg. Később faluvá növekedvén, az Új-Szőny nevet kapta, de itt-ott Edam néven is szerepel. Ez a név az itt sűrűn megforduló tót tutajosoktól sokszor hallott nyedam tót szóból származott és inkább csúfnév volt. Új-szőny nagyon gyorsan fejlődött. Nagy Lajos idejében már majdnem 900 lakosa volt, s népessége 1890-ig 1800 főre emelkedett. Fejlődését nagyban előmozdította a győr—bécsi, majd budapest—győri vasútvonal kiépítése. Szinte kezdettől Komárom külvárosaként szerepelt és mihelyt elkészült a vashíd, mindjárt egyesült is a túlparton fekvő várossal, melynek ettől kezdve gyárvárosává lett. Az egymás után keletkező gyártelepek révén a népesség (1900-ban 2560, 1910-ben 3523), 1890-től 1910-ig majdnem megkétszereződött, 1920-ig ismét 2400 fővel emelkedett, mert a cseh-tót impérium alá került Komáromból sokan költöztek át a magyar uralom alatt maradt Komáromújvárosba, másrészt az új helyzetnek megfelelőleg itt sok új hivatal keletkezett. A népességből 4475 róm. kath., 1048 ref., 240 ág. ev. és 153 zsidó, anyanyelvre elenyéző töredék kivételével mind magyar.

A trianoni béke előtt Komáromújvárosban egyik felekezeten sem volt lelkésze, róm. kath. részről Szőnynek, ref. és ág. ev. részről Komáromnak volt filiája. A háború után azonban a katolikusok és reformátusok is anyaegyházat létesítettek.

Edeleányi Szabó Dénes dr.